

KILDEGJENNOMGANG

Middelalderske kirkesteder i Vestfold fylke

Tanum kirke. Foto: Jiri Havran, Riksantikvaren

INNHold

INNLEDNING	3
HORTEN KOMMUNE	4
Borre St. Olav og St. Nicolai (hovedkirke).....	4
Nykirke St. Nicolai.	5
Løvøya St. Halvard og St. Martin.....	6
HOLMESTRAND KOMMUNE	8
Botne St. Nicolay (hovedkirke).	8
Hillestad Sta. Margareta.....	9
TØNSBERG KOMMUNE	10
Sem St. Olav (hovedkirke).....	10
Slagen St. Botolf.....	11
SANDEFJORD KOMMUNE	12
Sandar Sta. Maria og St. Olav (hovedkirke)	12
LARVIK KOMMUNE	14
Tjølling Sta. Maria, St. Mikael og Sta. Sunniva.	14
Istre	16
Tanum St. Olav (hovedkirke).....	17
Berg St. Laurentius (Berg gamle)	18
Kjose St. Bartolomeus.....	19
Hedrum St. Mikael (hovedkirke).....	20
Kvelde Sta. Maria og St. Andreas.....	21
Hvarnes St. Olav.....	22
SVELVIK KOMMUNE	23
Strøm	23
SANDE KOMMUNE	24
Sande Sta. Maria (hovedkirke)	24
HOF KOMMUNE	25
Hof (hovedkirke).	25
Vassås.	26
RE KOMMUNE	27
Våle St. Olav (hovedkirke)	27
Undrumdsal St. Mikael.....	28
Ramnes St. Peter og St. Paul (hovedkirke)	29
Fon St. Mikael.....	30
Vivestad St. Peter og St. Paul.	31
ANDEBU KOMMUNE	32
Andebu Sta. Maria og St. Nicolai (hovedkirke).....	32
Høyjord.	33

Kodal (Hasås)	34
STOKKE KOMMUNE	35
Stokke St. Andreas (hovedkirke)	35
Skjee St. Peter og St. Paul	36
Arnadal St. Olav	37
NØTTERØY KOMMUNE	38
Nøtterøy Sta. Maria (hovedkirke)	38
TJØME KOMMUNE	40
Tjøme St. Olav	40
LARDAL KOMMUNE	41
Svarstad St. Olav (hovedkirke)	41
Hem	42
Styrvoll St. Lavrans	43
FORKORTELSER	44

INNLEDNING

Kildegjennomgangen er en oversikt over middelalderske kirkesteder. Den dekker både kirkesteder som er i bruk i dag og noen av de som er nedlagt.

Gjennomgangen er ordnet etter kommunenummer, mens rekkefølgen på kirkestedene er tilfeldig.

ID er henvisning til id.nr. i Riksantikvarens database over kulturminner, Askeladden,

www.asketadden.ra.no.

Kildene som er benyttet, er både arkiver, bygdebøker og eldre skriftlig materiale. Oversikt over forkortelsene for disse kildene, fins på siste side.

Kildegjennomgang for registrering av middelalderske kirkesteder er utført av NIKU ved Jan Brendalsmo på oppdrag av Riksantikvaren.

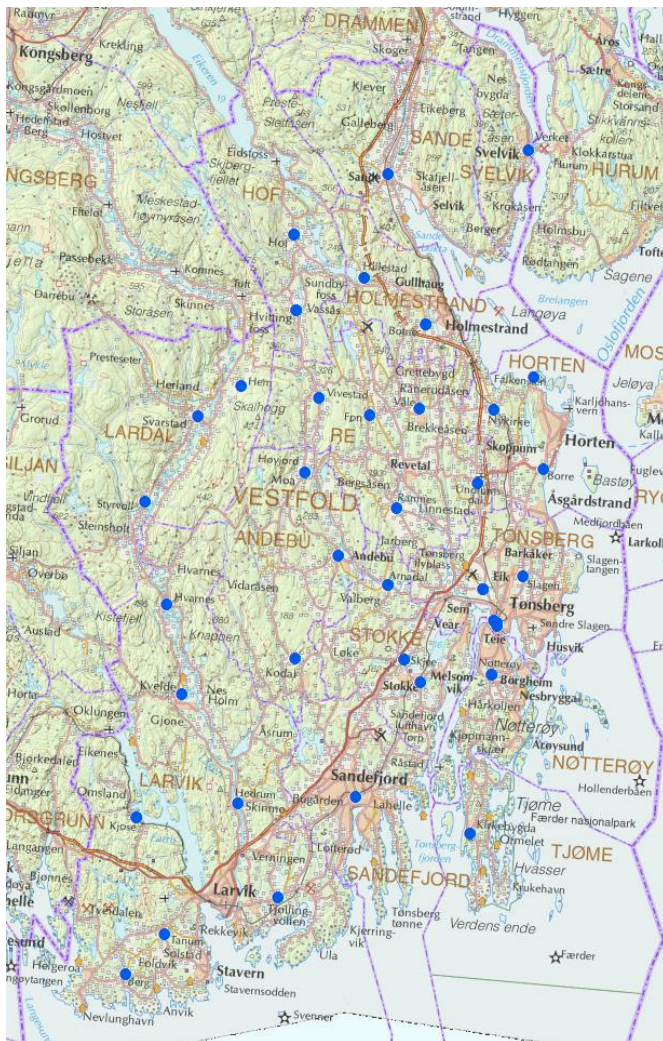
Forberedelse av kildetekstene for publisering og kopling til ID-nummer i Askeladden er gjort av Jan-Erik G. Eriksson, Riksantikvaren.

Registreringen av middelalderkirkegårdene i Vestfold fylke er utført av NIKU i 2005 og av Riksantikvaren Distriktskontor Syd 1995-2002.

For kirkesteder i middelalderbyen Tønsberg vises også til boken *Faglig program for middelalderarkeologi – Byer, sakrale steder, befestninger og borger* (Riksantikvaren 2015).

Boken er også tilgjengelig i PDF-format gjennom Riksantikvarens Vitenarkiv:

<http://hdl.handle.net/11250/279986>

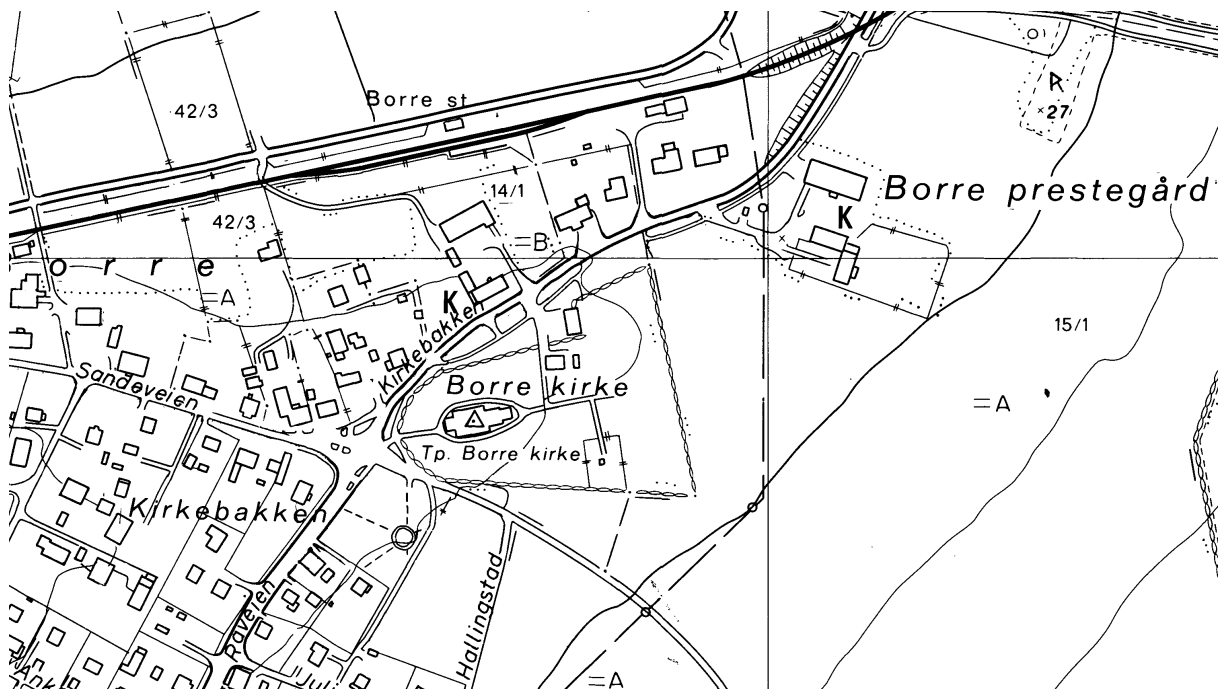

HORTEN KOMMUNE

BORRE ST. OLAV OG ST. NICOLAI (hovedkirke), gnr. 15 Prestegården (Borre sogn).
Horten kommune.

ID 75510

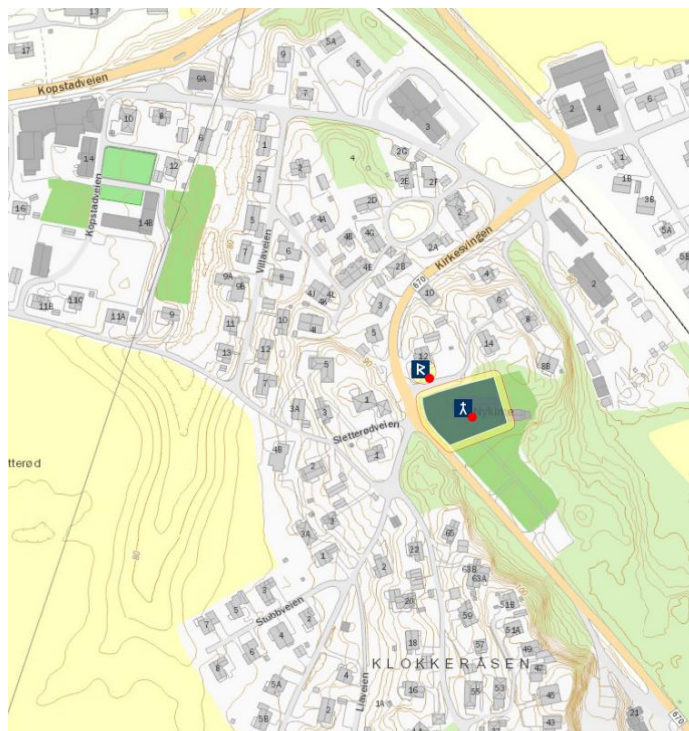
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor (Brendalmo 1990:52) står på (gnr. 15) Prestegården. I 1398 ble prestbolet ført som *Orra tuft alt prestbolet* men med skyldstørrelse (RB 68), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. *Orra tuft* er identifisert som del av (dagens gnr. 15) Prestegården (NG 111). Kirken er kun kjent ved navnet Borre, som Rygh mener er et bygdenavn. Han har to mulige tolkninger av *Borró*: borg eller rand/kant, sammenstilt med *ró* – vrå/hjørne (NG 108). I 1823 ble det registrert "Rudera af en omtrent 60- 17 Alen lang bygning mot N. og S. med Kjælderfordybninger (strax østenfor Choret af bemeldte Kirke). Strax derved findes ligeledes Rudera af flere Bygninger". Spor av et gårdsanlegg med store bygninger og kraftige fundamenter tett inntil kirken indikerer en form for lukket anlegg, en borg. Endelsen *ró* kan henspille på beliggenhet ved enden av det markante Raet. Utfra lokaltopografi, navnetyper og gårdsgrenseløp kan det antas at også nabogårdene (dagens gnr. 13) Gannestad og (14) Vassmarken kan ha hørt under opphavsgården Borre sammen med *Orra tuft*. I tillegg til gravfeltet som ligger rett vest og ned for gården er det også registrert vikingtids gravfunn inne på kirkegården (Brendalmo 1990:54). (kartreferanse: CL 033-5-4).

NYKIRKE ST. NICOLAI, gnr. 100. 101 Nøklegård nedre og øvre (Nykirke sogn). Horten kommune.

ID 85184

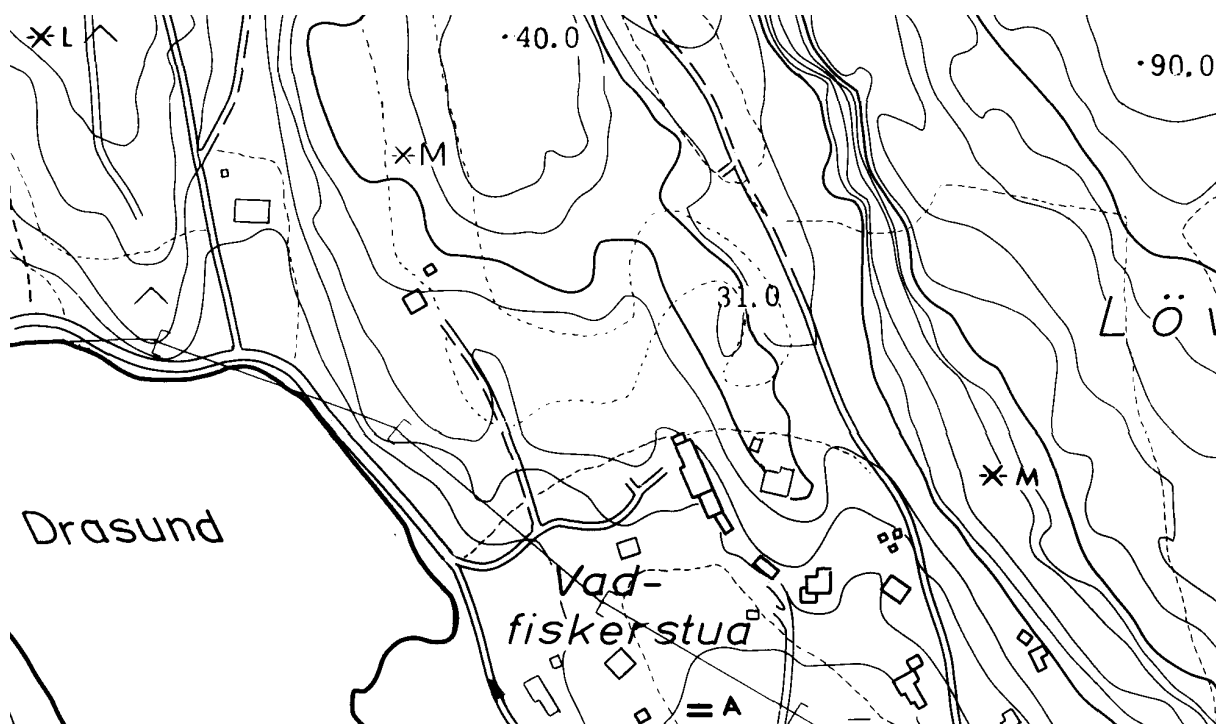
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning samt tårn i vest (Brendalsmo 1990:52) står på (gnr. 100) Nøklegård nedre. I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 70), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. På 1570-tallet lå *Prestegaardenn i Nykirke ssogenn* med bygsel til mensa ved Borre hovedkirke (St. 70). Dette prestbolet er identisk med (gnr. 72) Prestegården (NG 119). Denne, sammen med Nøklegård nedre, (101) Nøklegård øvre og (73) Sleiterød utgjorde trolig en stor del av opphavsgården i tiden da kirken ble reist. *Klocker Kodenn enn lidenn Pladtz* lå på 1570-tallet som ødebruk til mensa ved Borre hovedkirke (St. 70), identifisert som bruk av Sleiterød (St. 284). I 1668 og 1723 lå plassen *Klocher Kottedt* under Sleiterød og i 1723 dessuten *Klocherkleven* (NG 119). Nabogården øst for Nøklegård og Sleiterød er (gnr. 103. 104) Skåne, som på slutten av 1300-tallet var eid av Aslak Steinarsson, far til Oslobiskop Eystein (RB 70 note1). Det er sannsynlig, utfra geografisk avstand, at den Gunleik prest som er nevnt i et brav datert Efteløt i Sandsvær 1353 var fra Nykirke i Borre og ikke fra Nykirke i Buskerud. (kartreferanse: CL 034-5-3).

LØVØYA ST. HALVARD OG ST. MARTIN, gnr. 30/1 Falkensten med Røre, Røre øde og Skavli (Borre sogn). Horten kommune.

ID 84366

Den gotiske steinkirken, som består av et rektangulært kirkerom uten utvendig skille mellom skip og kor (Brendalsmo 1990:52), står på Løvøya, ei øy som ligger til (gnr. 30) Falkensten. I 1398 ble det ikke ført prestbol til kirken, men først i fortegnelsen ble det ført 3 smørlauper skyld i *Øynne sjalfr* (RB 71). På 1570-tallet lå en skyld på 1½ pund og 1 fjerding salt i *Loffuøenn*, *Medøenn* og *Elløenn* til mensa ved Borre hovedkirke (St. 70). Rundt 1900 lå disse øyene under (gnr. 29) Apenes, men i 1604 ble *Øenn* (trolig Løvøya) og *Mid Øenn* regnet for hver sin fullgård (NG 113). Det er således mulig at det var prestbol til kirken i seinmiddelalderen, men på grunn av stedet den er bygd og tidspunktet den bygd er det mer sannsynlig at kirken hele tiden er blitt betjent fra en annen kirke. Kirken stod i middelalderen kun få titalls meter fra strandkanten, og få meter fra kirkens sørøsthjørne fantes en Olavskilde som i nyere tid er blitt flyttet. Kirken stod øde, noe den trolig hadde gjort i drøyt 100 år, da en privatmann ca. 1720 fikk løyve til å sette den i stand, men den forfalt igjen seinere (NG 128). Kapellet ble restaurert ca. 1930-1950. ”Ved kapellet er der en kilde – St. Olavs brønn. Til denne kilden valfartet syke – ofte langveis fra – for å få sin helbred tilbake. Ved kilden var reist et skur til vern for de besøkende. En hollender, sier sagnet, var kommet ut for en sterk storm, skipet hans hadde lidd skade, og nå søkte han inn til Løvøya for å reparere. Til dette arbeidet tok han trevirke fra nevnte skur. Men da han var ferdig og stakk til sjøs igjen, kom han ut for en slik overhendig storm at han holdt på å forlise. Han skjønnte da at dette kom over ham for den helligbrøde han hadde begått ved å ødelegge skuret. Han ga da det løfte at han ville bygge en kirke der hvor skuret hadde stått, dersom han ble frelst av stormen. Skipet klarte å ri stormen av, og eieren innfridde sitt løfte. Sagnet fortelles også på en annen måte: Da hollenderen seilte ut fra havnen, vendte han hodet og så seg tilbake mot øya og kilden der skuret hadde stått. Da ble hodet stående i den stilling han hadde dreid det, og han kunne ikke få det tilbake. Men da han hadde gjort løftet om å bygge en kirke, fikk han straks hodet tilbake i sin naturlige stilling” (Øverland 1954:152f). Bukta nord på øya heter Kirkebukta, og det trange sundet mellom Løvøya og fastlandet heter Drasundet. (kartreferanse: CL 034-5-2).

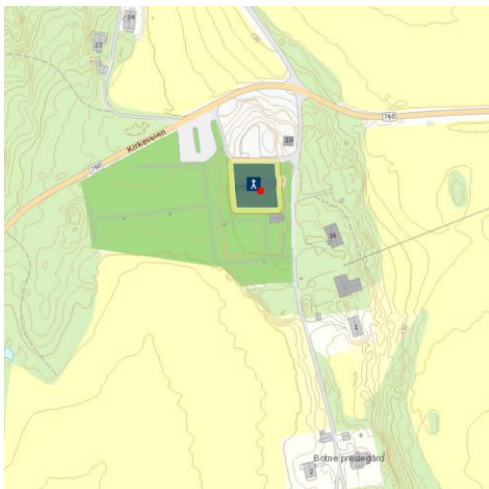
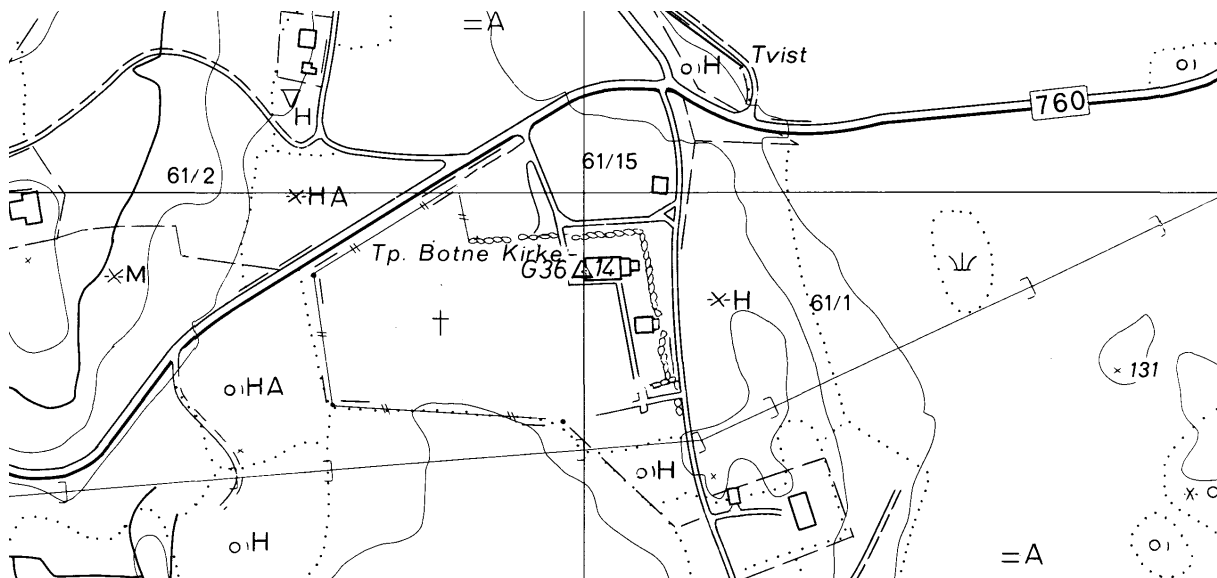

HOLMESTRAND KOMMUNE

BOTNE ST. NICOLAY (hovedkirke), gnr. 61 Prestegården (Botne sogn). Holmestrand kommune.

ID 83935

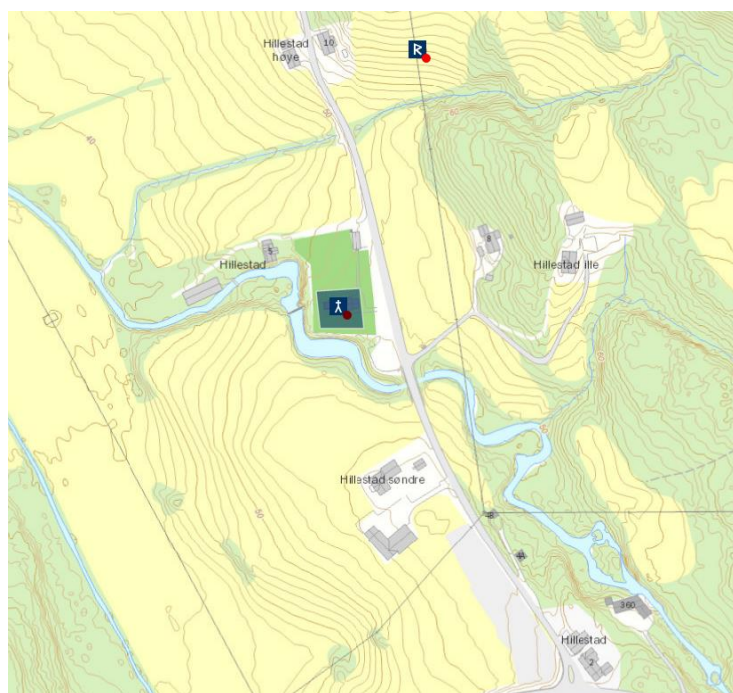
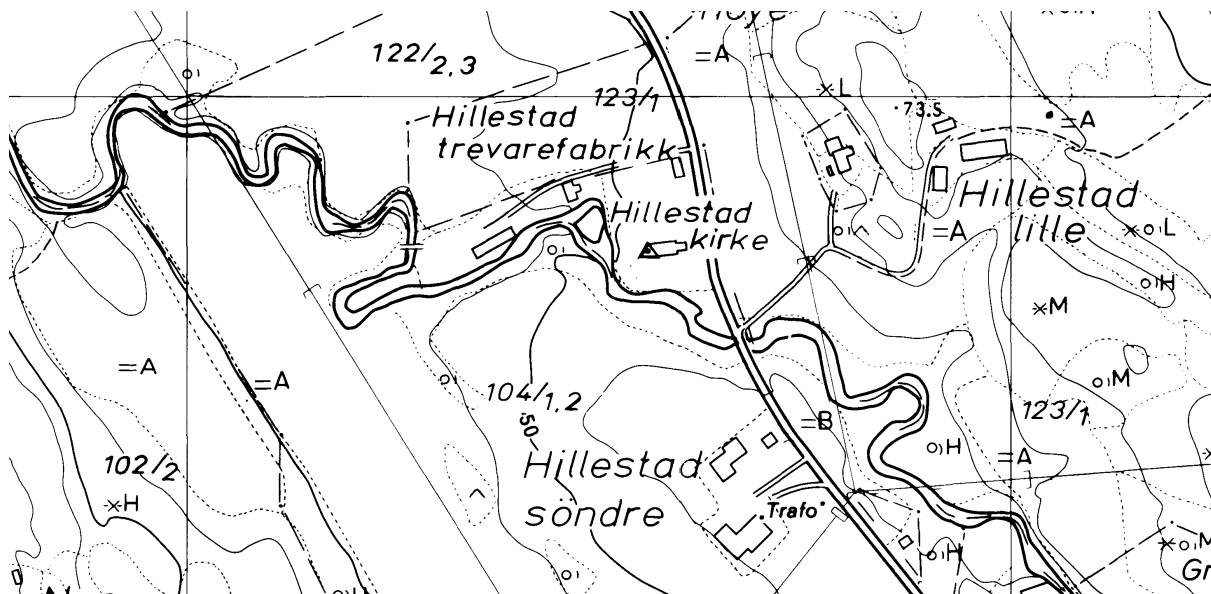
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor står på (gnr. 61) Prestegården. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper bør foruten Prestegården også (dagens gnr. 60) Knatten, (62) Haugan, (63) Gunnerød og trolig flere regnes til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. Dennes navn må ha vært Botne (jfr. NG 64). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet* uten navn men med skyldstørrelse (RB 75), rimligvis et bruk av kirkestedsgården (RB 75). På 1570-tallet lå det en liten skyldpart (i) *Kirkethegenn* til fabrica ved Botne kirke (St. 82). I registeret til dette kildeskriftet er det foreslått at det dreier seg om en part i (gnr. 99) Teigen i Hillestad sogn (St. 282). Dette er trolig feil. Teigen (99) er en svært sein gårdsdannelse, mest sannsynlig utskilt fra (97) Krone på 1800-tallet. Mer trolig er det at Kirketeigen i dette tilfellet er betegnelsen på en fysisk teig av kirkestedsgården, i og med at skylden er ført under kirkens fabrica. I mars 1442 var det visitas på Botne (DN XI:172), så også i februar 1445 (DN XI:179). (kartreferanse: CK 035-5-3).

HILLESTAD STA. MARGARETA, gnr. 123 Hillestad lille (Hillestad sogn). Holmestrand kommune.

ID 84574

Dagens kirke ble reist i 1724 på samme sted som den eldre kirken som da var revet (Brendalsmo 1990:54). Kirken står på (gnr. 123) Hillestad lille. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper må dessuten iregnes (dagens gnr. 104) Hillestad søndre, (121) Hillestad nordre og (122) Hillestad høye samt trolig også (120) Bergan søndre (104) Nes i opphavsgården i tiden da kirken ble reist. I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 77), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Dette bekreftes langt på vei ved at *Hillestadt Lille* på 1570-tallet lå med bygsel til mensa ved Hof hovedkirke (St. 82). På kirkegården er det tidligere gjort et vikingtids gravfunn (Brendalsmo 1990:54). (kartreferanse: CJ 036-5-3).

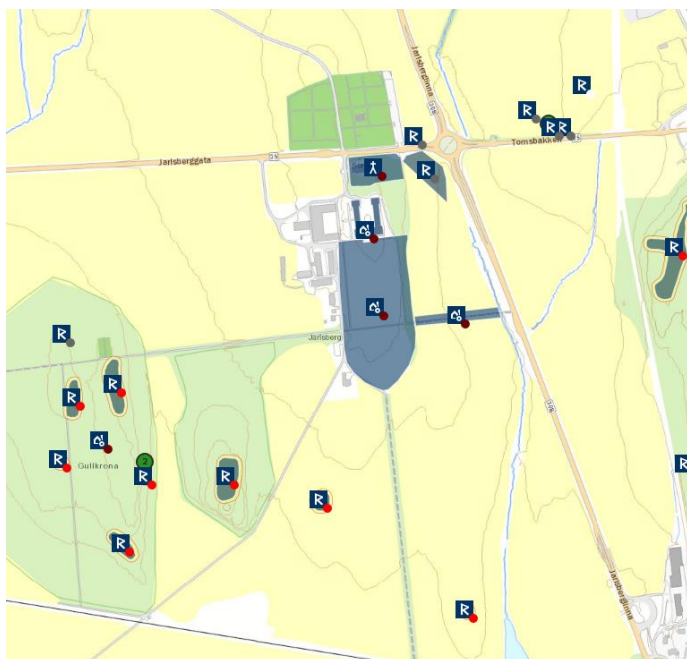
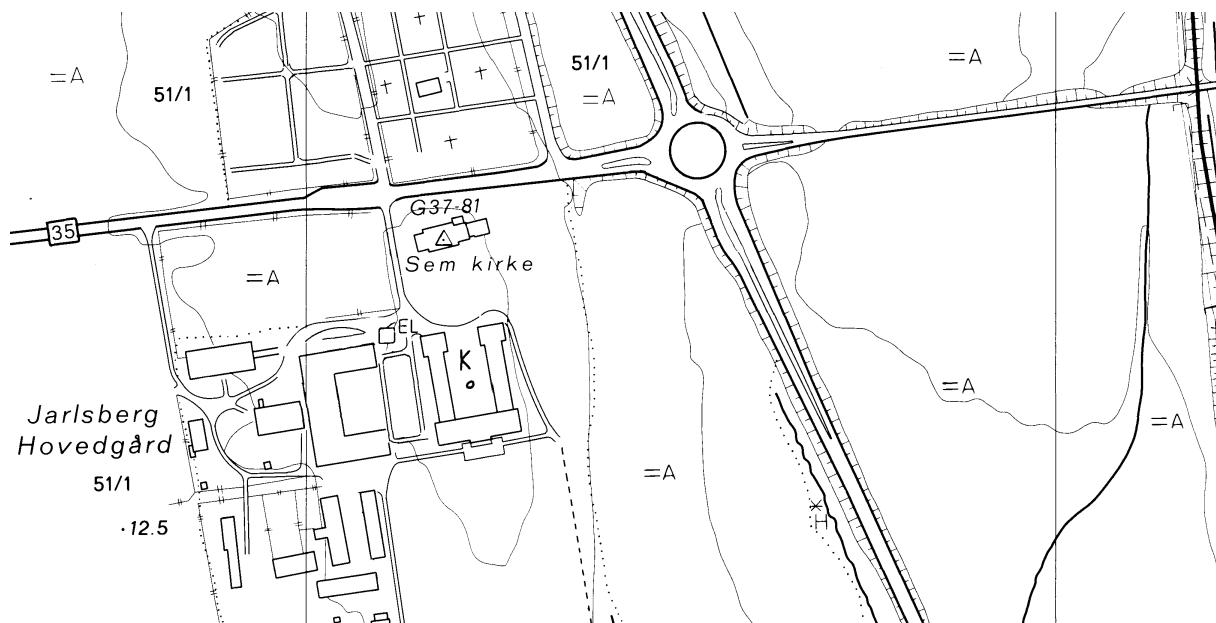

TØNSBERG KOMMUNE

SEM ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 51 Jarlsberg (Sem sogn). Tønsberg kommune.

ID 85421

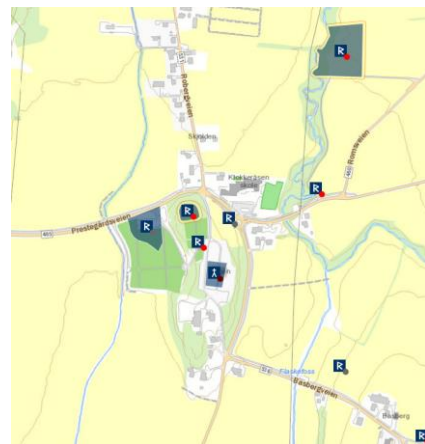
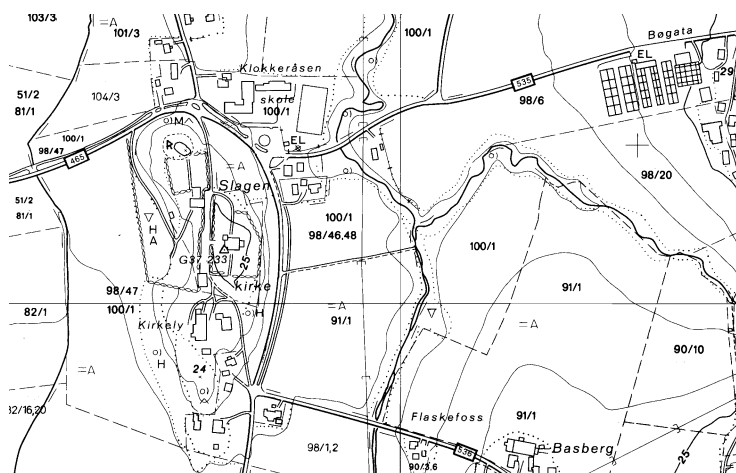
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, tilnærmet kvadratisk kor (Brendalsmo 1990:52) står som en del av tunet på (gnr. 51) Jarlsberg hovedgård. Gården er kjent som krongods fra vikingtid og fram til opprettelsen av Jarlsberg grevskap 1673. Navnet Jarlsberg forekommer første gang 1680, gårdens opprinnelige navn er Sem (NG 215). Sem er nevnt som fylkeskirkested på 1000-tallet i Borgartingslovens kristenrett (B 8). Det ble ikke ført prestbol til kirken i 1398 (RB 61), men et kart fra 1671 viser en prestebolig få titalls meter nordvest for kirken (Kavli, Hopstock & Hjelde 1983:26). I 1793 ble (dagens gnr. 81) Prestegården anvist av greven på Jarlsberg til bolig for Sems sogneprest (NG 216). 1432 hadde sognepresten på Sem en jordebok (*dend gamle Kirche Bog hos hannom var liggende*) fra ca. 1396 (DN XVIII:56). (kartreferanse: CL 030-5-1).

SLAGEN ST. BOTOLF, gnr. 100 Klokkeråsen (Slagen sogn). Tønsberg kommune.

ID 85495

Den romanske steinkirken, som hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor samt tårn i vest (Brendalsmo 1990:52) stod på hva som ser ut til å være et sameie mellom gårdene (gnr 98) Bø og (100) Klokkeråsen. Ingen av disse gårdene har kildebelegg i middelalderen (NG 222), og samtlige nabogårder i Slagendalen har eiendom på sletta rundt åsen der kirken står. Det ble ikke ført prestbol til kirken i 1398 (RB 63), og dagens (gnr. 81) Prestegården er identisk med (tidligere gnr. 51/2) Kongs-Eik. Denne ble i 1793 av greven på Jarlsberg anvist Sems sogneprest til bolig (NG 216), og ifølge Rygh kaltes den ca. 1900 til daglig Lørte (NG 220, jfr. DN XXI:830, 1537: *presteboellens Eigedeell wed Naffn Lørte*). På 1570-tallet lå en skyldpart i *Lørte* uten bygsel til mensa ved Sem hovedkirke (St. 71), hvilket forklarer hvor greven hadde eiendommen fra. Fravær av omtale av prestbol i 1398, samt fravær av bygselparter i Slagendalen til mensa ved Sem hovedkirke på 1570-tallet (St. 71) antyder sterkt at det ikke var prestbol til Slagen kirke i middelalderen. Dette synspunktet finner støtte i en tvistesak mellom abbeden ved premonstratensernes kloster i Tønsberg og biskopen i Oslo i 1330. Da ble det avgjort at sistnevnte skulle ha rett til Slagen kirke samt biskopsluten av tienden av Nøtterøy, Stokke og Skee kirker (DN IV:191). Slagen kirke ser således ut til å ha blitt betjent av prester utenfra allerede i 1330. Kirken er kun kjent ved bygdenavnet Slagen, men det er intet i veien for at dette også kan ha vært gårdsnavn (NG 218). Kirken står på en ås med høyeste punkt 25 moh., og dalbunnen på begge sider nedenfor ved bekkene ligger på 5 moh. Selv om middelvannstanden rundt år 1000 kun var ca. 3 m høyere enn i dag, må bunnen av dette dalføret ha vært heller sumpete på den tiden da kirken ble bygd. Det er således ingen enkelt gård som peker seg ut som den innlysende "eier" av åsen med kirken og gravfeltet. Kirken kan således være en av de svært få kirker som opprinnelig hadde bygdenavn, men mer sannsynlig er det at Slagen var navnet på en såkalt storenhet der en rekke av dagens navnegårder inngikk. Kirken står få hundre meter sørvest for Oseberghaugen, og oppe på åsen noen titalls meter nord for kirken ligger restene av et markant gravfelt. Tunet på dagens prestegård ligger midt i et stort gravfelt, og rett ned for tunet heter det Prestelia. (kartreferanse: CL 031-5-4).

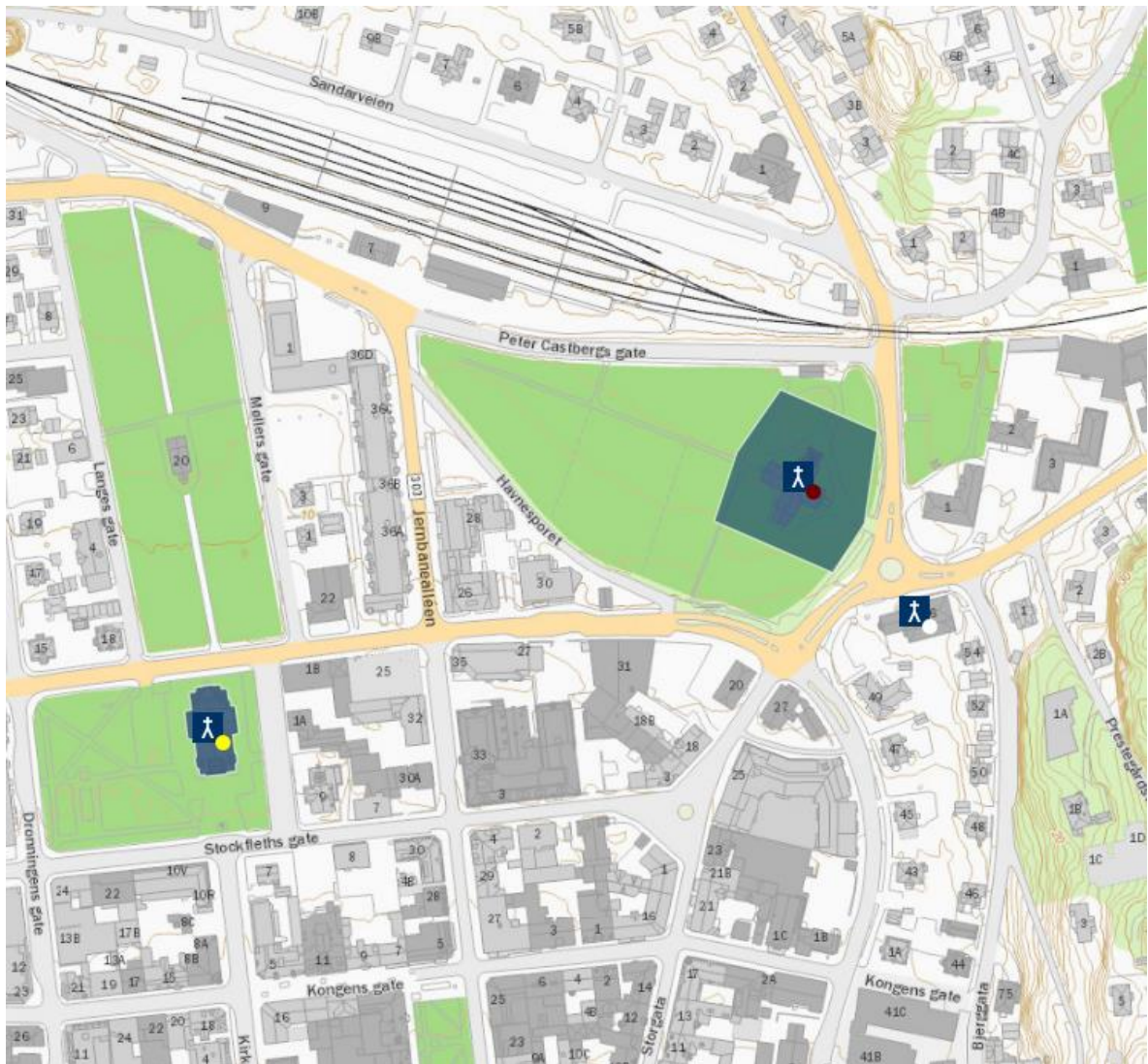

SANDEFJORD KOMMUNE

SANDAR STA. MARIA OG ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 43 Prestegården (Sandar sogn). Sandefjord kommune.

ID 85374

Den romanske steinkirken, som hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning samt et gotisk vesttårn (Brendalsmo 1990:52, 55), stod på (gnr. 43) Prestegården. Den ble revet i 1790 og ny kirke bygd på samme sted (NG 260), slik at nordre korsarm på nåværende kirke står over fundamentet av den revne kirkes skip. 1346 finnes opplysning om oppbevaring av skipssegl i kirken, ved at en ”*Dyre Aslaksson lyste firir mek [Borghar Thorgeirsson prester a Sandom] tha ær han took vth segll syth af Sanda kirkiu*” (DN VII:197). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 55), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården hvis opprinnelige navn er Sandar (NG 260). Resten av gården var trolig krongods, jfr. brev skrevet *a Sandom* av lagrettsmenn eller fogden på Tunsberghus. Opprettelsen av hele gården som prestebol skjedde trolig ved reformasjonstiden, gjennom makeskifte med kronen, for å gi presten ved Sandar hovedkirke en høvelig gård. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper bør også nabogården (41) Mo ha ligget til opphavsgården Sandar i tiden da kirken ble reist. I 1401 skulle biskopen under visitas ha 2 nattleger på Sandar og han tok 4 huder i katedratikum (RB 569). 1404 var biskop Eystein på visitas i august (DN I:595), i januar 1410 *visiterade profasten j Tunsbærghi sira Halbiorn a Sandom* (DN III:596). Gården Sandar ved bunnen av Sandefjorden var i middelalderen utskipingsplass for tømmer som ble solgt til blant andre tyske og hollandske kjøpmenn (jfr Soga om Håkon Håkonsson, kap. 109, *skibs haffnen*, DN XXI:221, 1400), og på gården kan det tidligere ha vært kaupsted. Uttrykket *kaup* ble benyttet så seint som 1422 (*En bõnder fyrnemdir skulu hafwa frialssan vægh vttan at fyrnemdom garde, til skipa at fara rida ganga ok aka mæd þæim warnenge sæm þæir þer kaup a en æi mæd sperrom borduido æder skatuido ok æinga alaugo at hafwa æder bæit a fyrnemdre strand ok se her wt j vforsomader aller kirkiune ok prestens retter*, DN I:682). 1399 ble det anført, i fortegnelsen over landskyld til presten ved Lavranskirken i Tønsberg, at en *sira Thorgeir* (vel prest ved Lavranskirken) måtte kompensere for ikke å ha svart avgift for *tollæn j Sanda fyrdi* (RB 190, jfr. 192). Det samme gjaldt *sira Halbiorn*, prost ved den samme kirken (RB 200) og *sire Steinar*, prest ved Peterskirken i samme by (RB 195). Trolig var disse prestene overdratt en regal rett til å kreve inn toll ved all handel i Sandefjorden. Fra tidlig på 1400-tallet og til langt inn på 1700-tallet var det konflikt mellom prestene i Sandar kirke og bøndene i omegnen. Prestene ville ha slutt på at bøndene førte trelast over og lagret denne på det de mente var prestegårdsgrunn. 1422 ble aktiviteten beskrevet som følger: ”*bõnder fyrnemdir skulu hafwa frialssan vægh vttan at fyrnemdom garde, til skipa at fara rida ganga ok aka mæd þæim warnenge sæm þæir þer kaup a en æi mæd sperrom borduido æder skatuido*” (DN I:682). Bøndene påstod på sin side at de hadde hevd *fra Alders Tid* på å kunne så vel føre som lagre og bearbeide sitt trevirke på det de hevdet var kongens og ikke prestens grunn, nemlig et spesielt område av gården Sandars grunn nede ved stranden. Trolig var dette det området som på 14- og 1500 tallet ble beskrevet som almenning (DN V:401, Sørensen 1900a-b). 1400 ble grensene beskrevet som følger: ”*præstebollit Eigger fra Siøgaarden och vester thill Oddefield, fra Oddefield och Vester offuer Lange stranden derszom skibs haffnen er, Derfra thil Kroszriffuen och Vester offuer Sperrbacken thill Pugestadtz Broe, och derfraa langs op effter Becken thill Bugaardtz Broen, och der aff Nordt i Brecke kløff*” (DN XXI:221). Navnet *Kroszriffuen* kan i slik sammenheng være en antydning om et såkalt handelskors, reist for å markere handelsfreden. (kartreferanse: CJ 027-5-4)

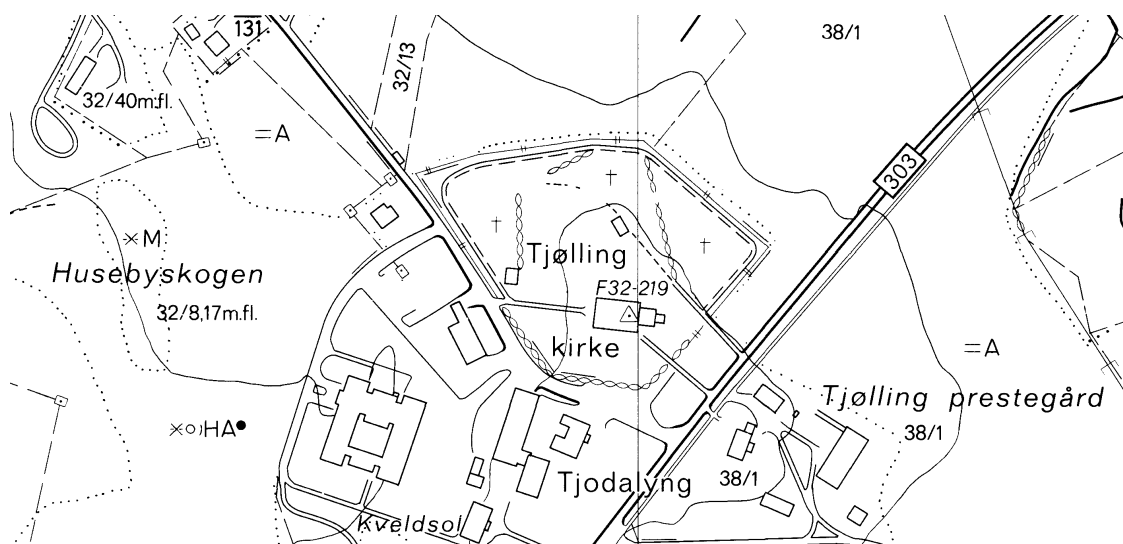

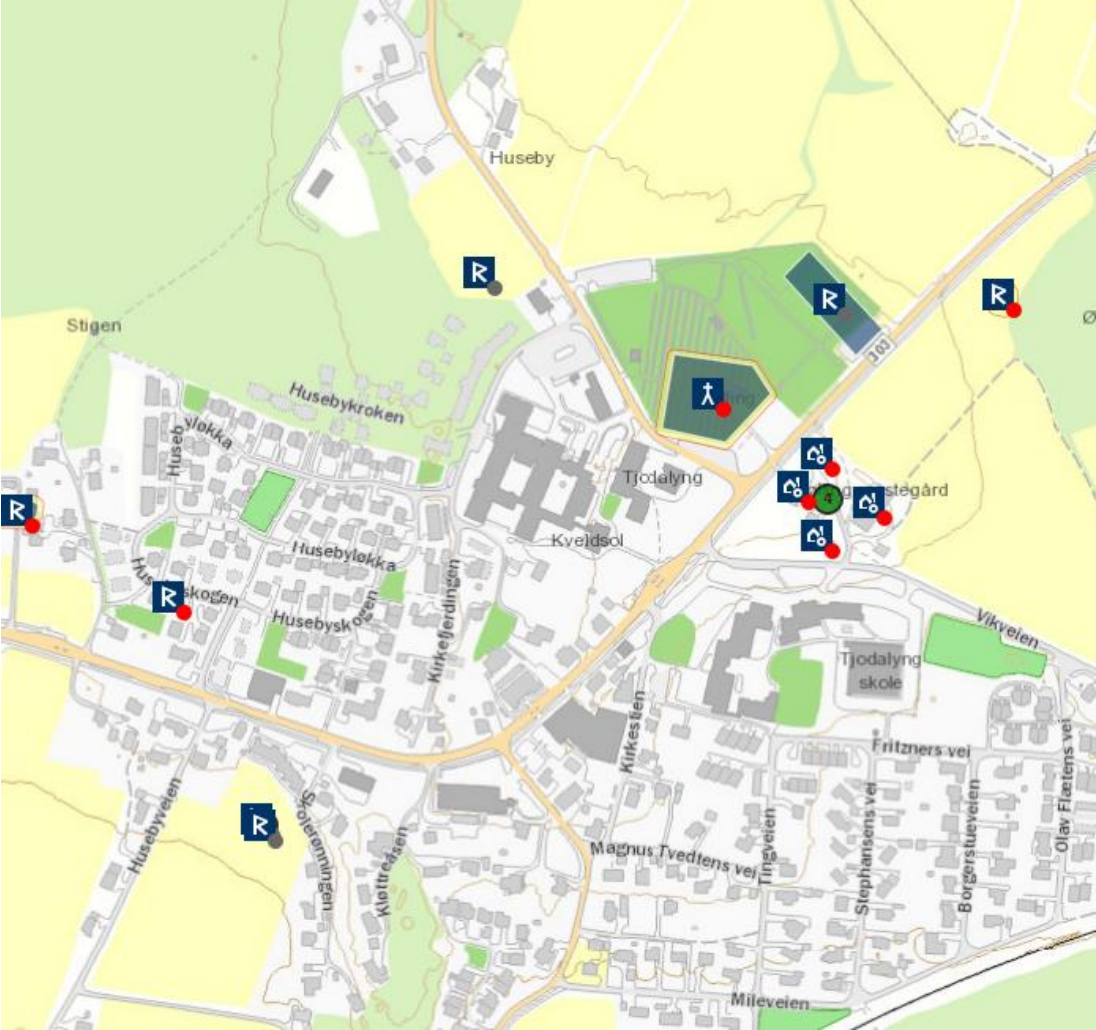
LARVIK KOMMUNE

TJØLLING STA. MARIA, ST. MIKAEL OG STA SUNNIVA, gnr. 38 Prestegården (Tjølling sogn). Larvik kommune.

ID 85637

Skipet i den romanske steinkirken var opprinnelig rektangulært med hoved- og to sideskip, rektangulært og smalere kor med apsidal avslutning, sentraltårn over skipets østligste parti og muligens et tilbygg på korets nordside. Basilikaen ble kraftig ombygget på 1760-tallet som følge av jordskjelv og kraftige stormer få år tidligere, og den framstod etter dette som en regulær romansk kirke (Brendalsmo 2003:22f). Det råder noe usikkerhet rundt kirkens dedikasjon, hvorvidt det kan være en misforståelse at den også var dedisert Sta. Sunniva (jfr. DN V:823). Kirken står på (gnr. 38) Prestegården men innenfor (gnr. 36. 37) Østbygårdenes grunn. Prestbolet i 1367 var et svært så tørrlendt lite bruk nær kirken, rimligvis på Østbys grunn og seinere skilt ut som (38) Prestegården. I 1367 brant husene på dette prestbolet (*husa sæm vforsyniu firir ældz vada vp gæk*), og presten fikk tilleggsjord og *Litla Vik* til prestbol (DN I:392, 396). Ca. 1400 ble *prestbolæt allt* uten navn eller skyldstørrelse ført først i fortegnelsen over mensa, og lenger nede ble det ført *J Litlavik xij aura boll ok er thæt half fimta m. booll nw prestbolæt* (RB 51). Disse innførslene bør kunne forstås slik at presten da hadde tatt bolig nede på et bruk av (gnr. 40. 41) Vik, og at det gamle prestbolet oppe ved kirken kun lå som åker til presten. På et tidspunkt er prestegårdshusene blitt flyttet opp på Tjøllingvollen igjen. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper er det rimlig å se for seg en opphavsgård i tiden da kirken ble reist som bestående av dagens gårder Prestegården, Østby, Huseby, (28) Guri, (12) Kaupang søndre, (29) Kaupang nordre, (30) Lamøya og (31) Bjønnes. Muligens kan dennes navn ha vært Tjølling (Brendalsmo 2003:30ff). En eldre storenhet ved navn Skiringssal må ha omfattet ytterligere flere gårder (op.cit. s. 149, jfr. Sørensen 1900b). I 1401 skulle biskopen under *visitas ligge firir Thiodhlingh ij neter* og han tok 4 huder i katedratikum (RB 569), i 1433 lå han på *Thiodlinge ij nætter* (DN VI:448). 14. mars 1372 var kannik og seinere biskop Eystein trolig på *visitas* på Tjølling (DN III:377). Det har tidligere vært et større gravfelt oppe på vollen ved kirken (Brendalsmo 1990:55). (kartreferanse: CH 025-5-2).

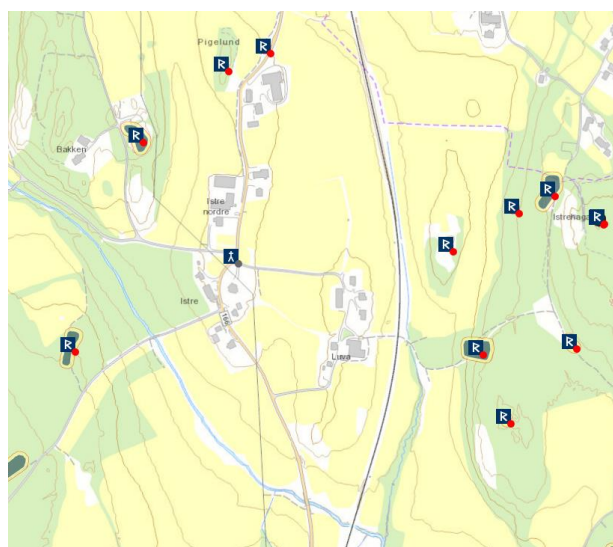
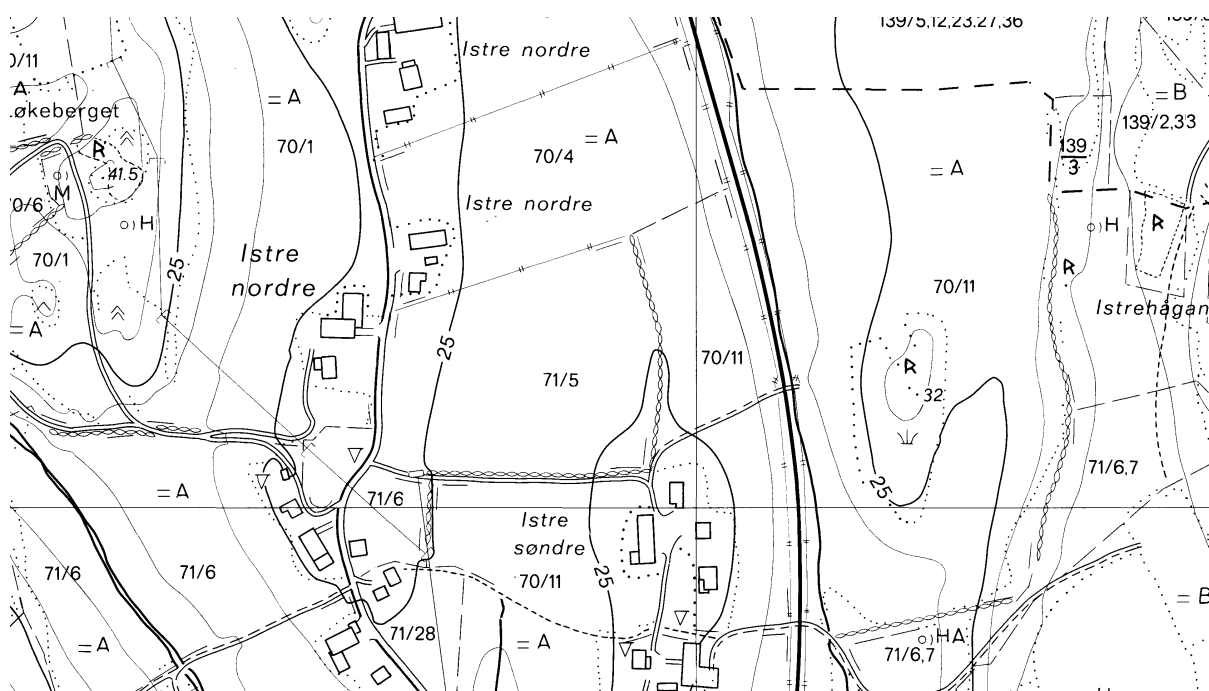

ISTRE, gnr. 70.71. Istre nordre og søndre (Tjølling sogn). Kirker nedlagt før ca 1590.
Larvik kommune.

ID 84727

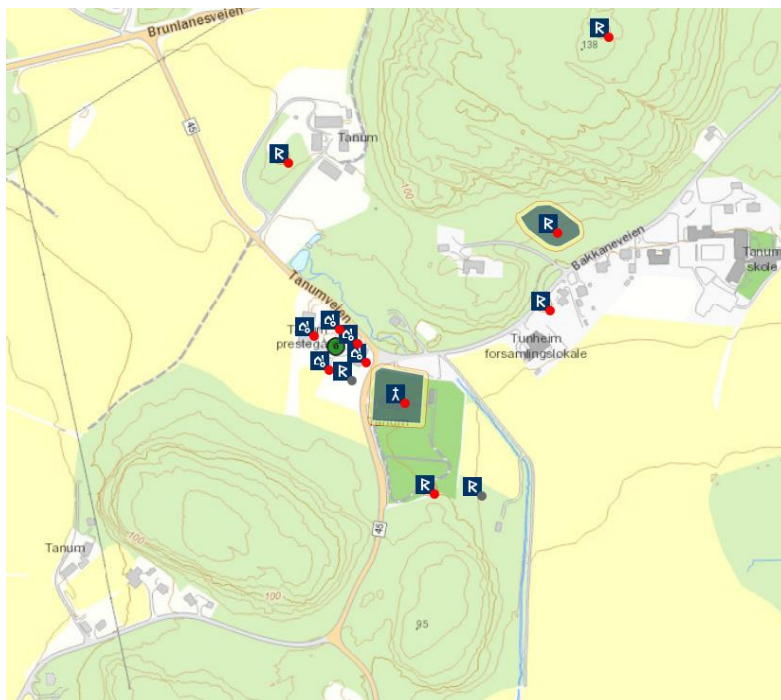
I 1398 ble det ikke ført verken mensalgods eller prestbol til Istre kirke (RB 54), og det lå heller ingen bygselparter i Istre til mensa ved Tjølling hovedkirke på 1570-tallet (St. 57f) og som kunne ha gitt indikasjon på et tidligere prestbol ved Istre kirke. Kirken ble seinest fra 1320 betjent fra Tjølling kirke. På et tidspunkt før dette hadde nemlig biskop Håkon overført det aller meste av kirkens landskyld til St. Stefans hospital i Tunsberg, unntatt en liten skyldpart som var blitt liggende til presten på Tjølling som kompensasjon for messehold på Istre (*herra Hakon biskuper haffuer skipath vndher fynemdan spithaall aller ther ægner sum till Jstro kirkiu liggia nema thet v markabooll er prester fyr theker ær synnger a Thyodlingh for thet ath han veither [thionosto] ath kirkiu, DN II:139*). En av fjerdingene i Tjølling sogn bar navn etter gården (1439: *Istre fierdungh j Piodelingh sokn, DN I:769*). (kartreferanse: CJ 026-5-3, CH 026-5-4).

TANUM ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 1 Tanum prestegård (Tanum sogn). Larvik kommune.

ID 85609

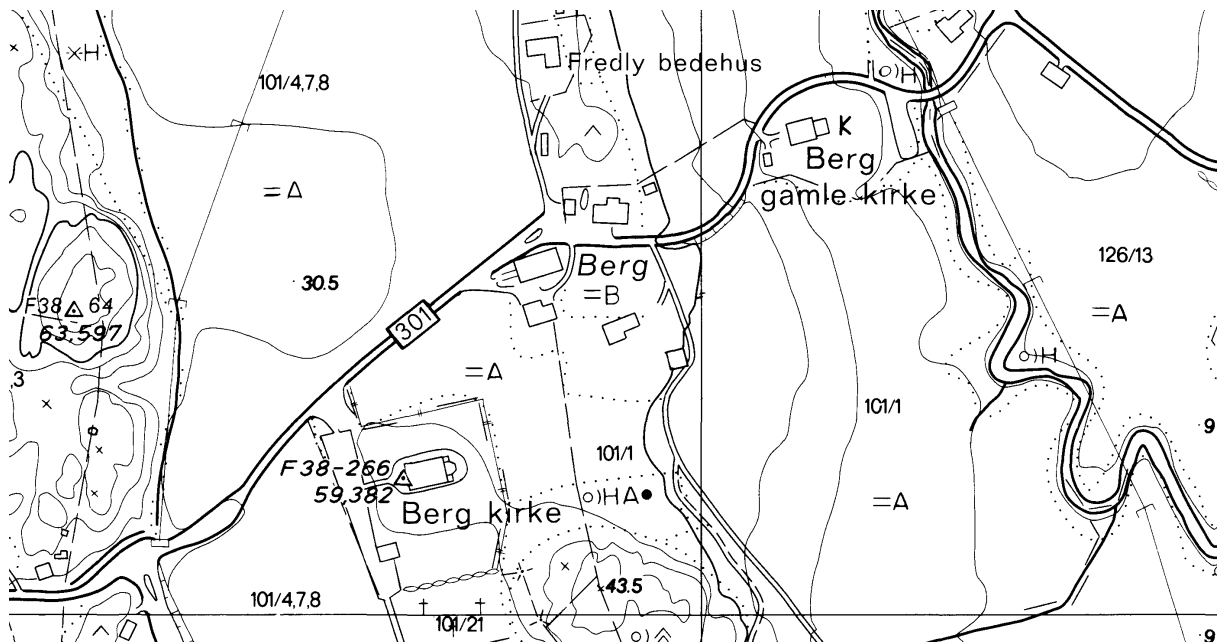
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning (Brendalsmo 1990:52) står på (gnr. 1) Tanum prestegård. Til opphavsgården da kirken ble reist må også iregnes (dagens gnr. 2) Tanum. I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolæt alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 42), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. I 1401 skulle biskopen under visitas *ligge firir Tunaim Bergh ok Kioser iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 570). I 1433 skulle biskop Jens på visitas ha 2 nattleger *a Taneime vester a Næsino* (DN VI:448). Rett øst for kirken ligger en gravhaug, så også i sørvest, og trolig har det vært et sammenhengende gravfelt mellom disse haugene i en bue mot kirken. Rett sørvest for kirken ligger åsene Presteåsen og St. Hansåsen. (kartreferanse: CG 024-5-1).

BERG ST. LAURENTIUS (Berg gamle), gnr. 101 Berg (Berg sogn). Larvik kommune.

ID 83872

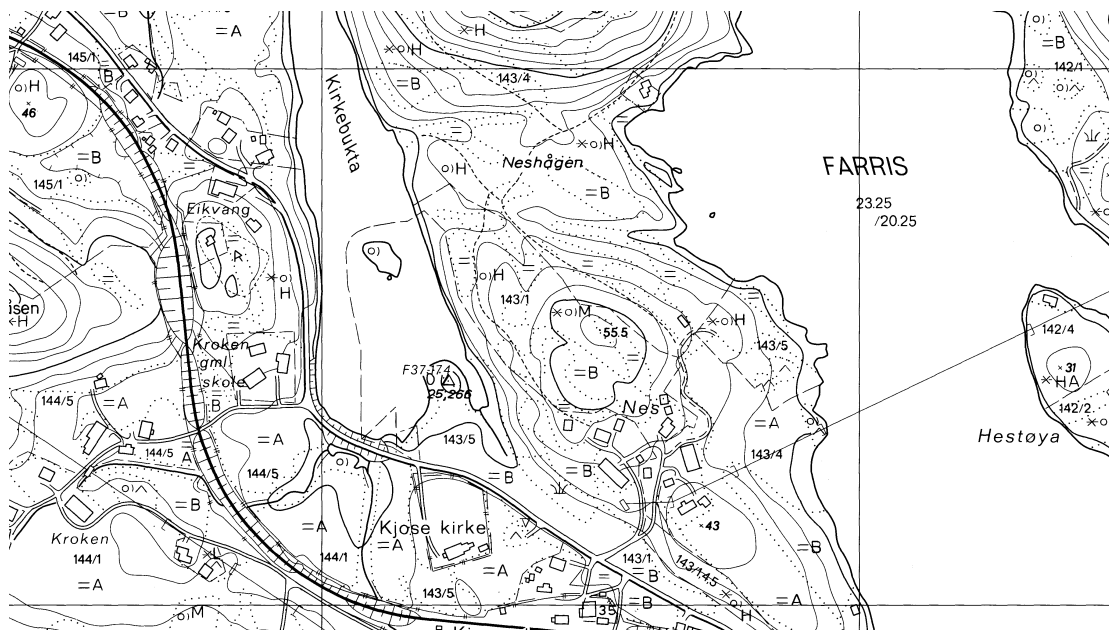
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor (Brendalsmo 1990:52) står på (gnr. 101) Berg. Den nye kirken fra 1878 står oppe på åsen ved dagens gårdstun, mens 1100-tallskirken står nede ved bredden av Halleelva. I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolæt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 45), rimligvis del av kirkestedsgården. På 1570-tallet lå det en tilsvarende stor byselpart i *Berrig* til mensa ved Tanum hovedkirke (St. 59), trolig identisk med det gamle prestbolet. I 1401 skulle biskopen under visitas *ligge firir Tunæim Bergh ok Kioser iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 570). Utfra lokaltopografi og navnetyper bør flere av nabogårdene, derunder (dagens gnr. 100) Berven, trolig ha ligget som del av opphavsgården da kirken ble bygd. Kirken står ca. 10 moh. mens åkeren ved elvebredden ligger på ca 5 moh. Det må ha vært mulig å føre relativt store skip opp elva i middelalderen. Rett inntil middelalderkirken i sør og øst ligger restene av et gravfelt. Tvers av Halleelva ligger den seinmiddelalderske setegården Manvik. (kartreferanse: CF 024-5-4).

KJOSE ST. BARTOLOMEUS, gnr. 143 Nes (Kjose sogn). Larvik kommune.

ID 84787

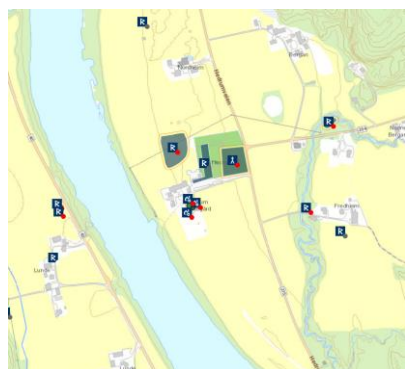
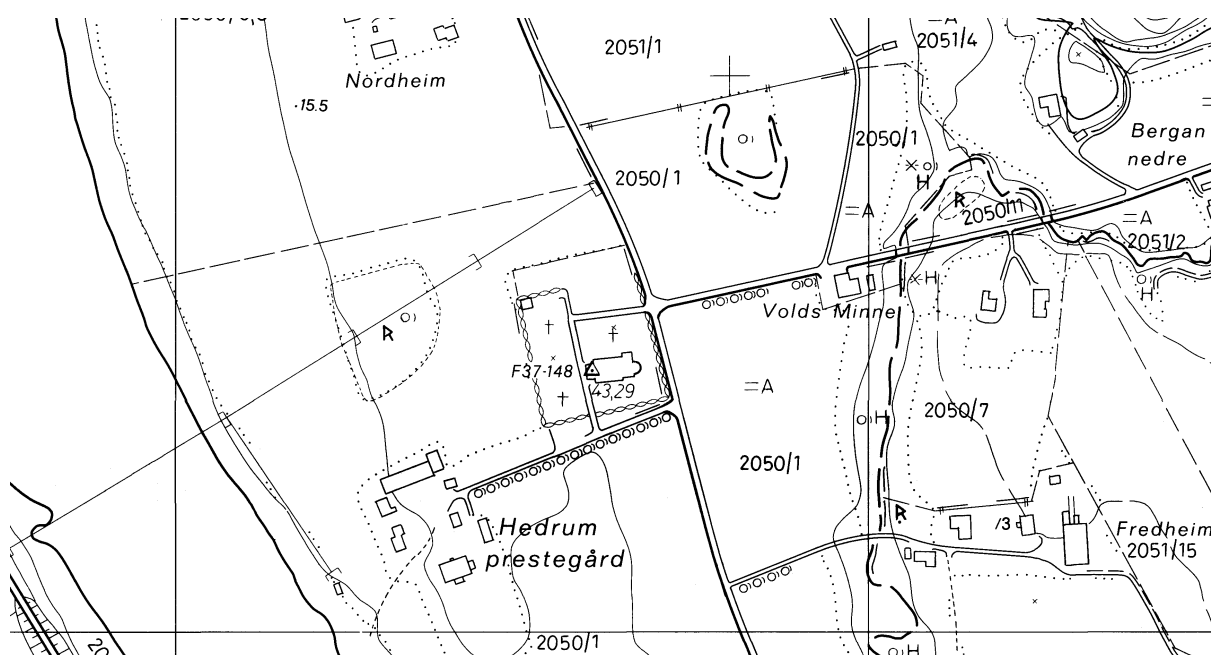
Kirken står på bnr. 5 under (143) Nes, og dagens kirke ble bygd i 1850 til erstatning for en eldre kirke reist i 1605. Denne, samt middelalderkirken, stod trolig rett nord for dagens kirke på innsiden av kirkegården (Brendalsmo 1990:55). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt sëm Næss æit* men med skyldstørrelse (RB 46), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Kjose er et tapt gårdsnavn, ikke et bygdenavn (NG 329). Prestbolet tilsvare (dagens gnr. 143) Nes (NG 330), og på 1570-tallet lå 3 huder i *Ness* som bygselpart til mensa ved Tanum hovedkirke (St. 59). Hvilke av dagens gårder som inngikk i opphavsgården Kjose er vanskelig å avgjøre, men utfra lokaltopografi, navnetyper og den seine datering av to av de tre navnene bør i alle fall iregnes (dagens gnr. 143) Nes, (144) Kroken og (145) Kleppene. I 1401 skulle biskopen under *visitas ligge firir Tunæim Bergh ok Kioser iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 570). I brevet fra 1372, og som trolig angår Kjose kirke, kan skadevolderen ha vært enten kirkeverge eller kirkeeier – eller begge deler (DN XV:28). Bukta nord for kirken ut i Farrisvannet heter Kirkebukta. (kartreferanse: CF 026-5-2).

HEDRUM ST. MIKAEL (hovedkirke), gnr. 50 Hedrum prestegård (Hedrum sogn). Larvik kommune.

ID 84515

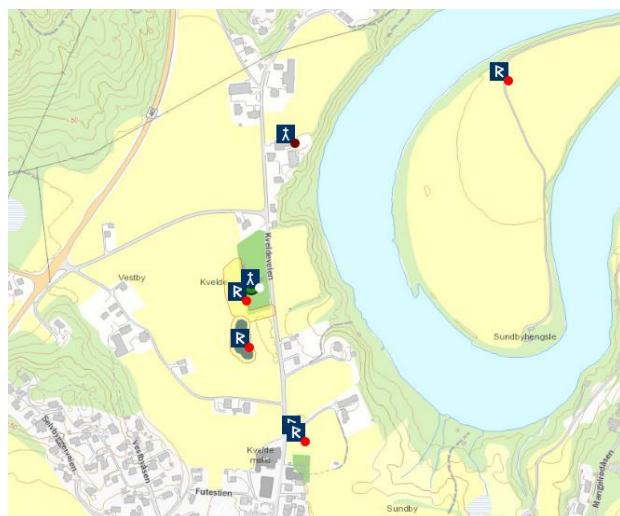
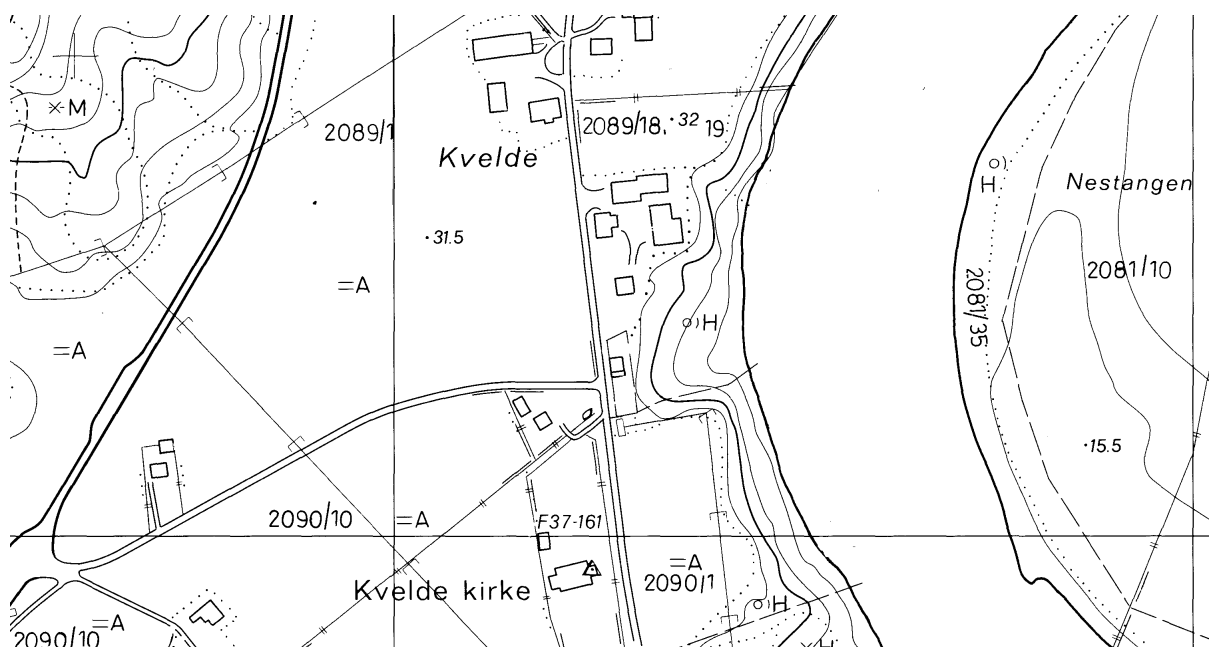
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning (Brendalmo 1990:52) står på (gnr. 50 = 2050) Hedrum prestegård. 1446 nevnes en egen kalkbrenningsovn (*limomnen*) tett ved kirken (DN II:770). I 1398 ble prestbolet ført som *præstbolæt alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 49) og var rimligvis et bruk av kirkestedsgården. Utfra lokaltopografi og gårdsgrenseløp bør prestegården ha eiendomshistorisk samhörighet med (dagens gnr. 51=2051) Bergan nedre. I 1502 slo presten *prestbolet* sammen med Bakke (store?), og denne (nye) prestegården svarte 4 huder i skyld 1665. Bakke er et tapt navn, jfr. også Bakkemyra under Bergan nedre i 1723 (NG 346, Brendalmo 1999:67). Selv om Hedrum primært regnes for bygdenavn, kan det også ha vært navnet på kirkestedsgården (NG 338), og i så fall kan den ha bestått av Hedrum prestegård, den tapte Bakke og Bergan nedre. Men navnet kan også ha betegnet en storenhet/grend (jfr. *Hæideræims gren*, DN II:486). Gården *Hordenum ij Wederum (Vedenu) sogen ij Thonssberg len* 1349 (nevnt 1620, Reg. 2323) kan være (gnr. 78) Nordrum i Hedrum sogn (jfr. Reg. s. 158). Etter Borgartingslovens kristenrett (B 8) stod en av fylkeskirkene i Vestfold på tidlig 1000-tallet på Hedrum. På kirkegården rett nord for koret ligger fortsatt rester av en middelalderisk gravmarkering (hodeendekors) i kleber. Snaue 100 m vest for kirken ligger et stort gravfelt. (kartreferanse: CH 027-5-3).

KVELDE STA. MARIA OG ST. ANDREAS, gnr. 89 Kvelde (Kvelde sogn). Larvik kommune.

ID 32628

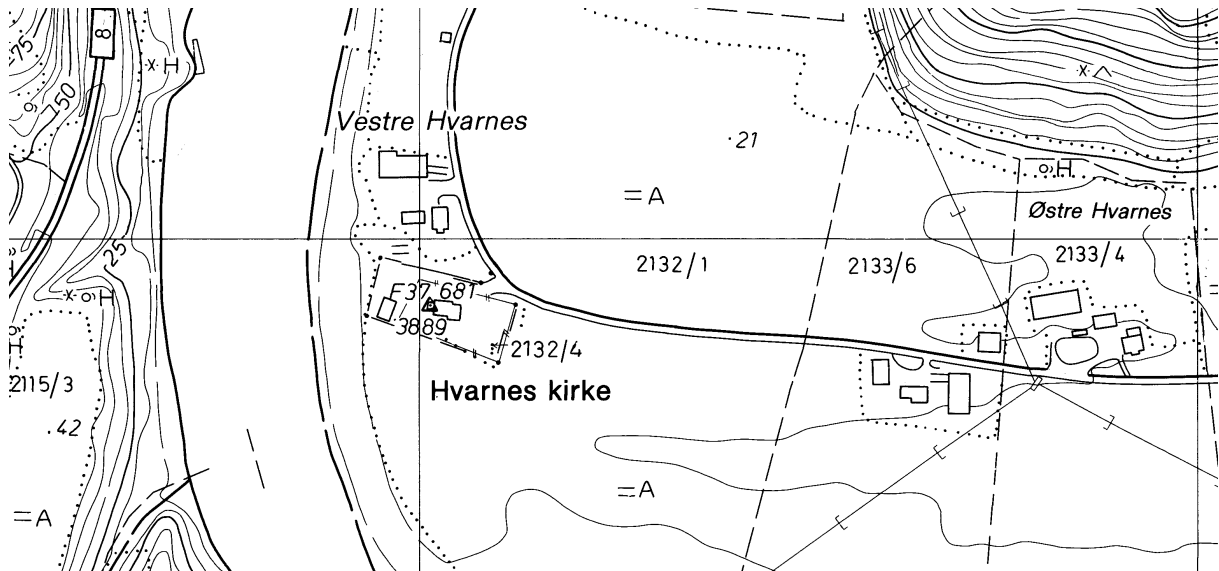
Dagens kirke står på (gnr. 90=2090) Vestby og ble bygd i 1872. Den foregående kirken ble reist i 1617 til erstatning for en middelaldersk kirke. Disse stod få hundre meter lenger nord langs elva på (89=2089) Kvelde (Brendalmo 1990:55). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolæt a Berg alt* og med skyldstørrelse (RB 46), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Berg er et tapt navn (NG 363), trolig lå den under Kvelde. På 1570-tallet lå en tilsvarende stor bygselpart i *Quelle* til mensa ved Hedrum hovedkirke (St. 60), trolig identisk med det tidligere prestbolet. I opphavsgården Kvelde da kirken ble reist må, foruten Vestby og Kvelde, irednes (dagens gnr. 86-88) Norkveld nordre, mellom og søndre, (90) Vestby og (91. 92) Sundby vestre og østre (jfr. NG 353). Utfra størrelsen bør denne opphavsgården kunne karakteriseres som en storenhet. 1433 skulle biskopen under visitas ha *a Qwæld j nat* (DN VI:448). (kartreferanse: CG 028-5-1).

HVARNES ST. OLAV, gnr. 132 Hvarnes vestre (Hvarnes sogn). Larvik kommune.

ID 84681

Kirken står på bnr. 4 under (132=2132) Hvarnes vestre. Til opphavsgården må videre irednes (dagens gnr. 133=2133) Hvarnes østre. I 1398 ble prestbolet ført som *alt prestbolet* uten navn men med skyldstørrelse (RB 48), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. På 1570-tallet lå en bygselpart i *Huarrenes* til mensa ved Hedrum hovedkirke (St. 60), trolig tilsvarende det tidligere prestbolet. (kartreferanse: CG 030-5-3).

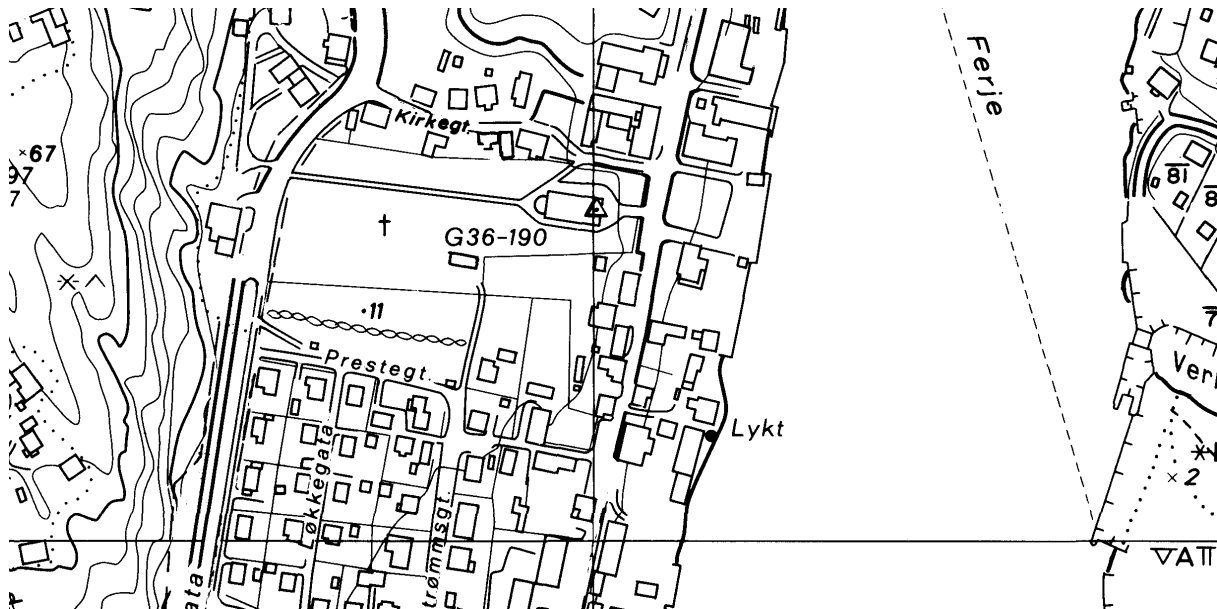

SVELVIK KOMMUNE

STRØM, gnr. 17. 18 Tømmerås (Strømmen sogn). Svelvik kommune.

ID 85013

Den romanske steinkirken, som hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor ble revet 1860 (Brendalmo 1990:54). Dagens kirke ble bygd på samme sted som middelalderkirken, på en gård som opprinnelig må ha vært kalt Strøm. Ettersom den over tid vek plassen for tettstedet Svelvik forvant den som enhet. Utfra lokaltopografi og gårdsgrensenes løp ser det ut til at (dagens gnr. 17. 18) Tømmerås bør representere en viss del av opphavsgården da kirken ble reist, men også noen av de omkringliggende gårdene bør ha tilhørt kirkestedsgården på 1000- og 1100-tallet. Muligens er referansen til *Tomen sogenn* 1562 (Reg. 467) en lydmessig likhet med Tømmerås eller et lignende navn, for gården det gjelder er Knem. Ca. 1400 ble det ikke ført prestbol til Strøm kirke, og landskylden var ikke fordelt på mensa og fabrica (RB 105). På 1570-tallet lå det en skyldpart uten bygsel i *Strøm* i mensa ved Hurum hovedkirke, og denne er ført til (gnr. 16. 17) Strøm i Skoger sogn (St. 98, 320). Et mulig alternativ kunne være at dette er den nå tapte kirkestedsgården Strøm i Strømmen sogn. 1400 skulle biskopen under *visitas lligge firi Hof's kirkiu ok Straums kirkiu ij neter* og han tok (samlet) 4 huder i katedratikum (RB 552). (kartreferanse: CL 038-5-3).

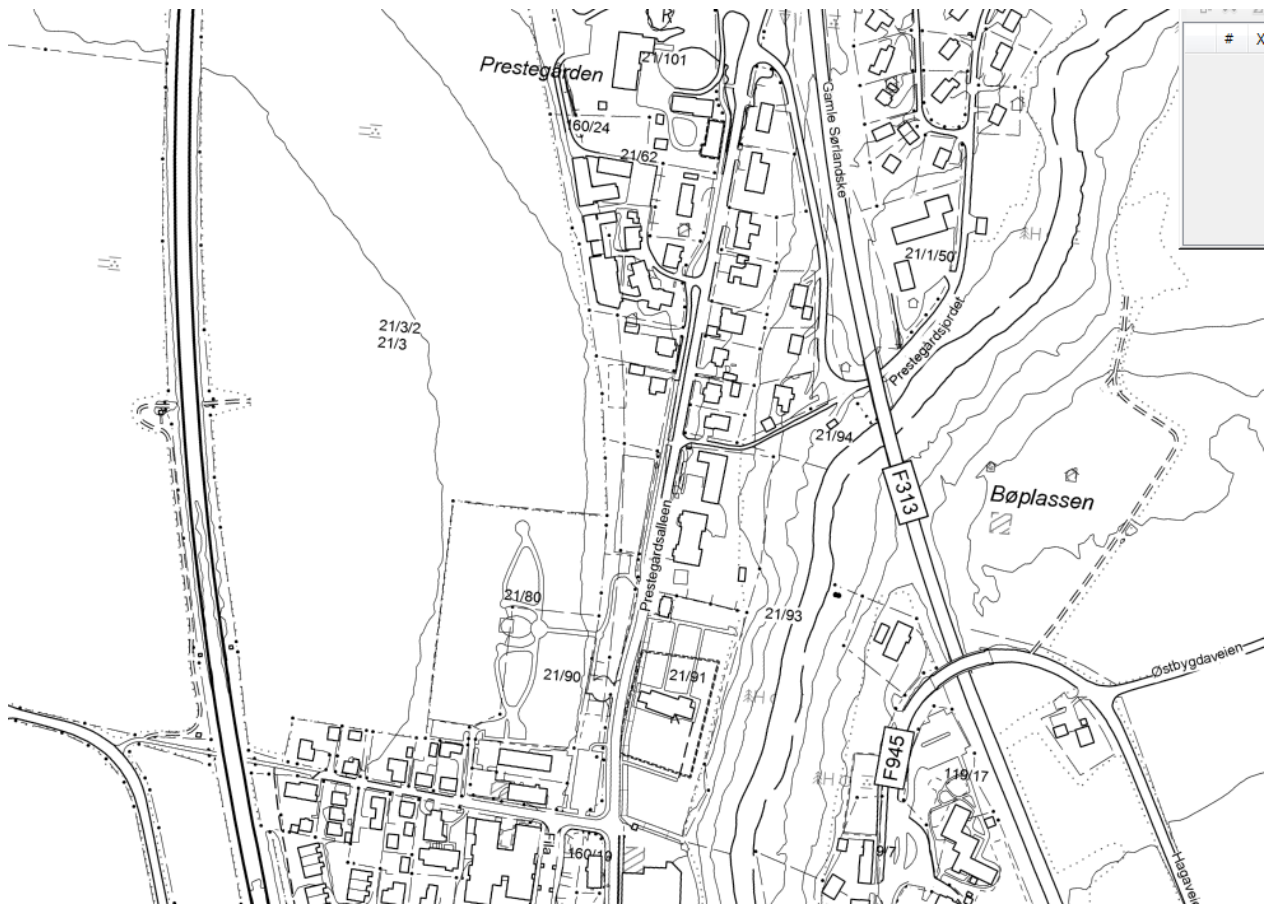

SANDE KOMMUNE

SANDE STA. MARIA (hovedkirke), gnr. 21 Sande prestegård (= Sande, Sande sogn).
Sande kommune.

ID 85377

Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor som er blitt forlenget i seinmiddelalder står på (gnr. 21) Sande prestegård. Gårdens opprinnelige navn er Sande (NG 28). Ca. 1400 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* men med skyldstørrelse (RB 103), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Til samme tid lå det en part i *nørdræ Sondini* til kirkens mensa. Det store antall diplomer med henvisninger til sognet dreier seg nær samtlige om jordhandel med gårder i Sande. På tunet av dagens prestgård, noen hundre meter nord for kirken, ligger et gravfelt med en del større gravhauger. (kartreferanse: CR 037-5-1/2).

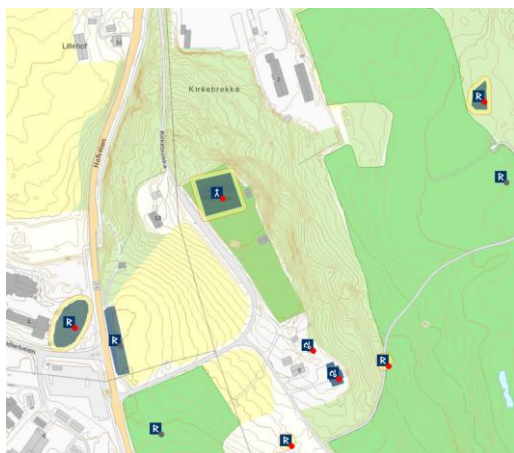
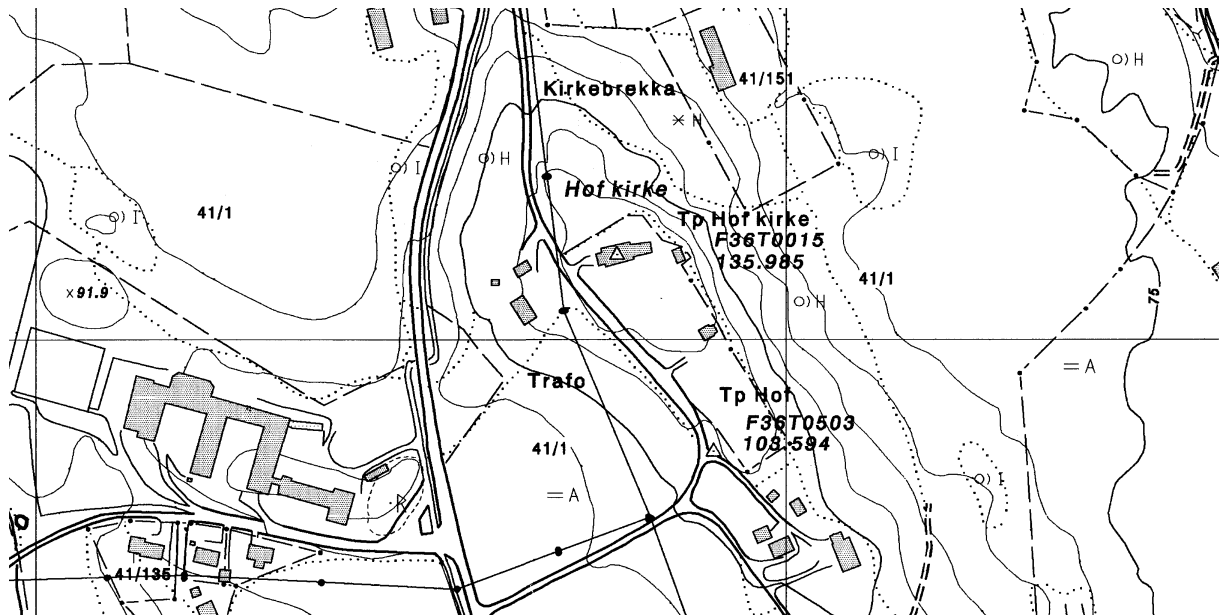

HOF KOMMUNE

HOF (hovedkirke), gnr. 41 Prestegården (Hof sogn). Hof kommune.

ID 84589

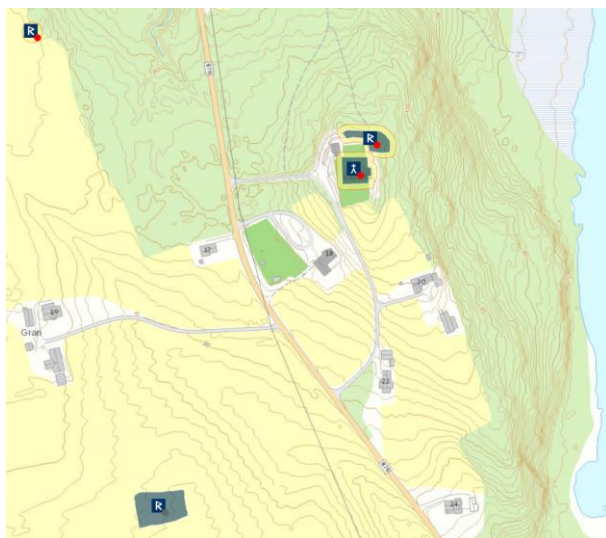
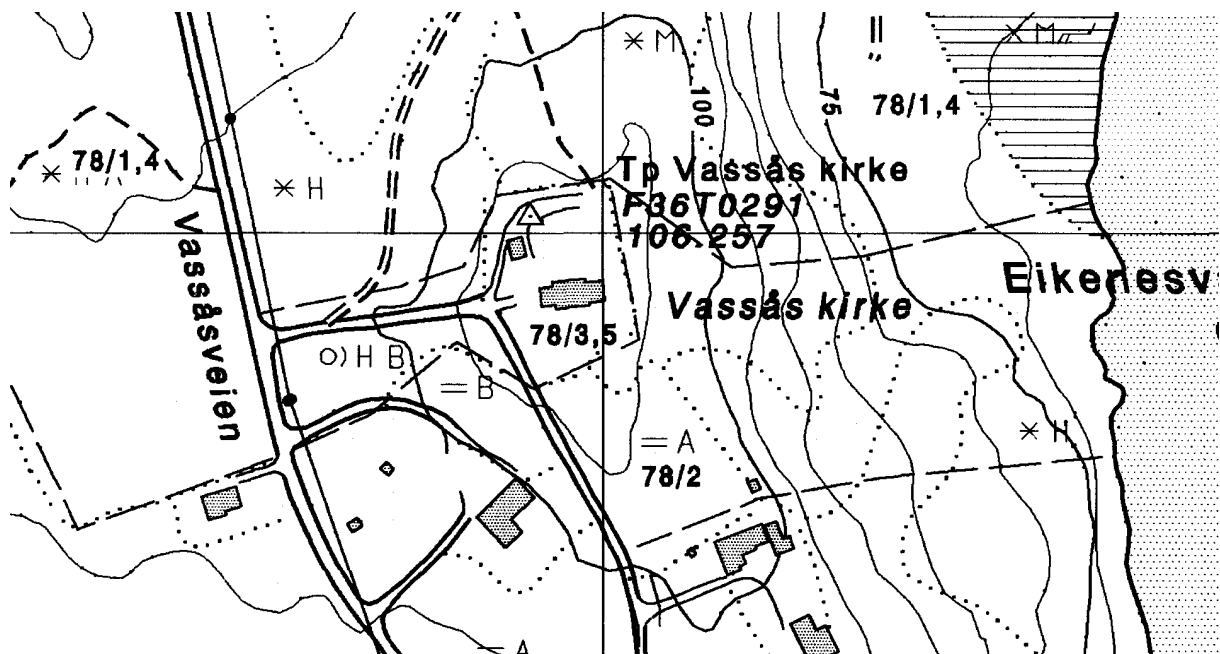
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor, står på (gnr. 41) Prestegården hvis opprinnelige navn er Hof (NG 53). Flere av nabogårdene foruten Prestegården bør kunne regnes til opphavsgården da kirken ble reist. Fordi det mangler enkelte blader i RB (s. 86) kjenner vi ikke jordegodset til Hof kirke ca. 1400. Prestbolet i middelalderen var likevel her som ellers et bruk av kirkestedsgården, for rundt midten av 1300-tallet het prestbolet *Brænne prestgardenom* (DN I:319, V:267) og var rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Ca. 1900 var dette et jorde under Prestegården (NG 61). I 1723 bestod prestegården av *Hoff Præstegaard med Brende, Bredset og Lille Hof samt Wiige nordre og Stien* (NG 53). Både nord og sør for kirken finnes navnene Kirkebrekka, og i nord ligger Prestegårdshagen. Sør for kirken, delvis innenfor og utenfor kirkegården, ligger flere steder rester av et større gravfelt. Gården var stevnegård (DN III:474). Ved domfellelsen 1367 (DN V:257) var biskop Halvard til stede, trolig i forbindelse med visitas, hvilket er eksplisitt nevnt 1387 (DN III:474). Ved biskopens dom 1497 ble ei mølle i en foss kalt *Prestbollfosz* tildelt prestbolet (DN VIII:440 jfr. VIII:544). (kartreferanse: CH 036-5-1).

VASSÅS, gnr. 78 Solberg søndre (Vassås sogn). Hof kommune.

ID 85779

Den middelaldersteinkirken ble trolig bygd i gotisk tid som en rektangulær bygning uten utvendig skille mellom skip og kor. Det smalere, rektangulære koret kirken har i dag er sannsynligvis kommet til i nyere tid (Brendalsmo 1990:52). Kirken står på (gnr. 78) Solberg søndre. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper må foruten Solberg søndre irednes (dagens gnr. 77) Solberg nordre, (79) Gran nordre og (80) Gran søndre samt trolig også (81) Lofsberg og (76) Gretteberg til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. Dennes navn må ha vært Vassås (NG 58). Kirken eller dens jordegods er ikke nevnt i RB, kun sognet (s. 59, 190). Likevel er den bygselparten i *Solberrig sønndre gaardenn* som på 1570-tallet lå til mensa ved Hof hovedkirke (St. 83) en sterk indikasjon på et tidligere prestbol ved Vassås kirke. (kartreferanse: CH 035-5-3).

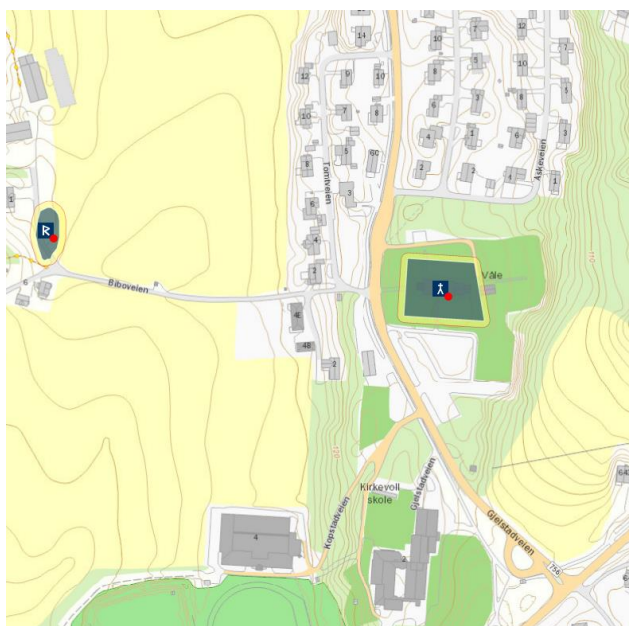

RE KOMMUNE

VÅLE ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 94 Prestegården (Våle sogn). Re kommune.

ID 85883

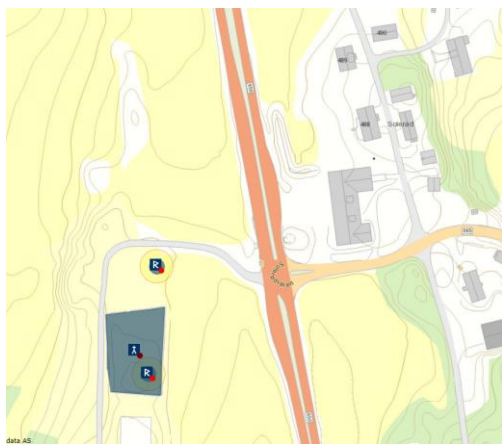
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med innvendig apsidal avslutning (Brendalsmo 1990:52) står på (gnr. 94) Prestegården. Et bruk av denne kalles (94/37) Kirkevoll. I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 72), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper kan trolig også gårdene (dagens gnr. 77) Brekke og (91) Kjær regnes til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. Dennes navn var Våle (jfr. NG 94). I februar 1445 var biskopen på visitas i Våle (DN XI:179). (kartreferanse: CK 033-5-1).

UNDRUMSDAL ST. MIKAEL (Undrumsdal gamle), gnr. 142 Rød (Undrumsdal sogn). Re kommune.

ID 62470

Kirken står i dag på (gnr. 138) Kleppan dit kirkestedet ble flyttet i 1882. Tidligere stod kirken ca. 400 m mot sør på (142) Rød der den gamle kirkegården fortsatt finnes. En kirke på dette stedet reist 1730 ble revet da kirkestedet ble flyttet, og denne skal ha erstattet en kirke fra middelalderen (Brendalsmo 1990:54). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt Klæpper* men med skyldstørrelse (RB 64), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. På 1570-tallet lå *Kloppenn* som bygselpart til mensa ved Våle hovedkirke, ført først i fortegnelsen (St. 80). Dette prestbolet er identisk med dagens Kleppan (NG 101). Undrumsdal er et bygdenavn (NG 98). Kirkestedsgårdens navn er trolig tapt, da ingen av Ryghs forsvunne navn er innlysende som opphavsnavn (se NG 101, 106). Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navntyper er det sannsynlig at i tillegg til Rød bør også (dagens gnr. 140) Solerød nordre, (141) Solerød søndre, (137) Nordby, (138) Kleppan og det forsvunne navn *Kirkiubønom* (RB 208, DN III:155) kunne ha inngått i opphavsgården i tiden da kirken ble reist. Muligens kan det tapte Kirkeby være identisk med dagens Rød (m/Solerød?), da Kirkeby nødvendigvis bør ligge sør for Nordby. Eventuelt kan også (135. 136) Bakskjul nedre og øvre ha hørt under opphavsgården. Muligens er det rester av et gravfelt noen titalls meter nord for det eldre kirkestedet. (kartreferanse: CK 032-5-2).

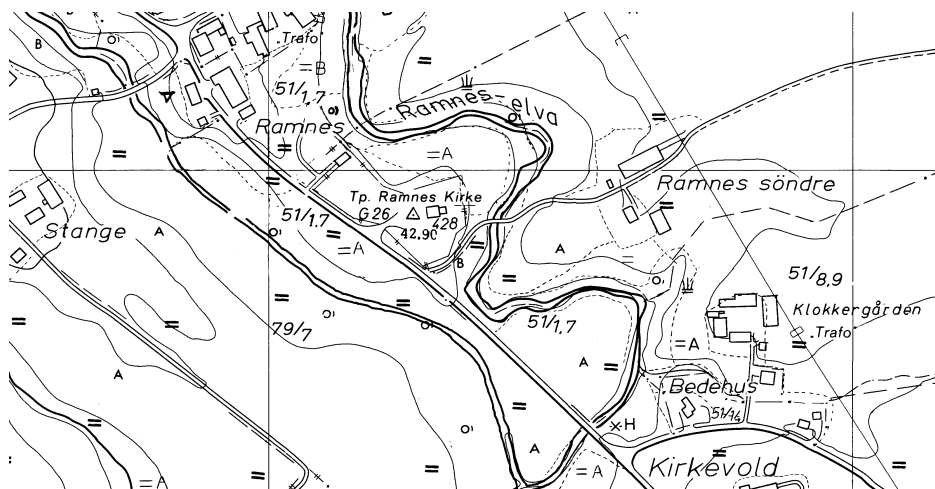

RAMNES ST. PETER OG ST. PAUL (hovedkirke), gnr. 51 Ramnes søndre (Ramnes sogn). Re kommune.

ID 85265

Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, tilnærmet kvadratisk kor (Brendalsmo 1990:52) står på (gnr. 51) Ramnes søndre. I 1363 ble et brev skrevet *aa prestboenom j Ramnes sokn* (DN IV:437) og i 1367 et brev *aa prest Solbærghum j Ramfnes sokn* (DN IV:464). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* uten navn eller skyldstørrelse (RB 78), rimligvis et bruk steint og reint. *Prest Solbærghum* er identisk med (dagens gnr. 81) Prestegården, et bruk av (80) Solberg. Et bruk av Ramnes søndre heter (51/3) Kirkengen, nabogården i sør heter (78) Kirkevold. Det finnes i dag ingen gårder eller bruk under eller ved Ramnes med navn som refererer til prest, heller ikke som tapt navn, og ingen kirker hadde skyldparter i gården Ramnes verken i 1398 (RB 731) eller på 1570-tallet (St. 303f).

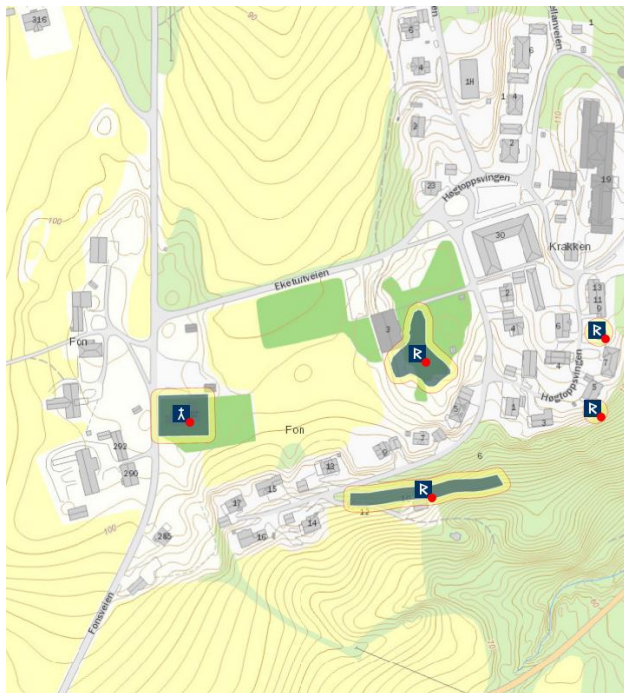
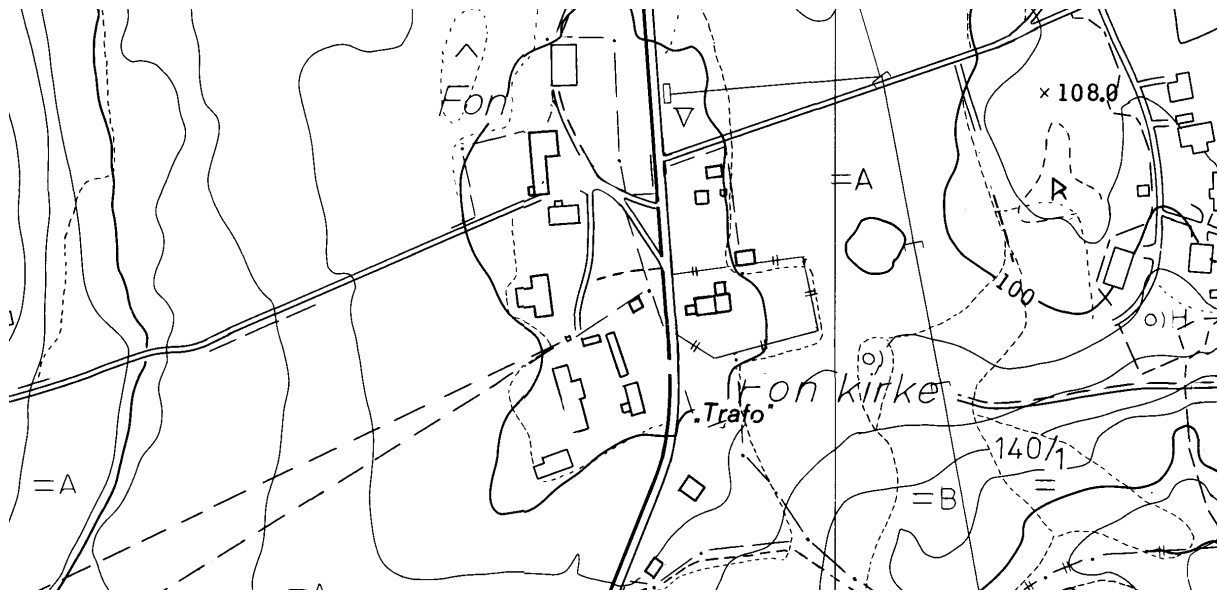
Avstanden mellom Prestegården/Solberg og kirken/Ramnes er godt over en kilometer, og utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper er det vanskelig å argumentere for at Solberg og Ramnes skulle ha vært deler av en felles opphavsgård i tiden da kirken ble reist. En opphavsgård Ramnes bør i tillegg til Ramnes søndre og Kirkevold også ha inkludert (dagens gnr. 50) Ramnes nordre og (49) Tuft. En opphavsgård vest i bygda bør i tillegg til Solberg og Prestegården også ha inkludert (dagens gnr. 79) Stange, (83) Lerstang, (84) Jonstang. Et bruk av Prestegården heter (81/3, 4) Ree, og muligens kan dette være navnet på denne opphavsgården. Dette er dessuten det gamle bygdenavnet for Ramnes sogn (NG 153f), jfr. også slaget på Re i 1163 (Soga om Magnus Erlingsson, kap. 42). Forholdet mellom Prestegården og kirken på Ramnes blir således at presten ved Ramnes kirke på et tidspunkt før 1363 overtok prestbolet på Ree hvor det tidligere også hadde stått kirke, altså at han før det ikke hadde hatt eget prestbol på Ramnes. (kartreferanse: CJ 032-5-4).

FON ST. MIKAEL, gnr. 140 Krakken (Fon sogn). Re kommune.

ID 84179

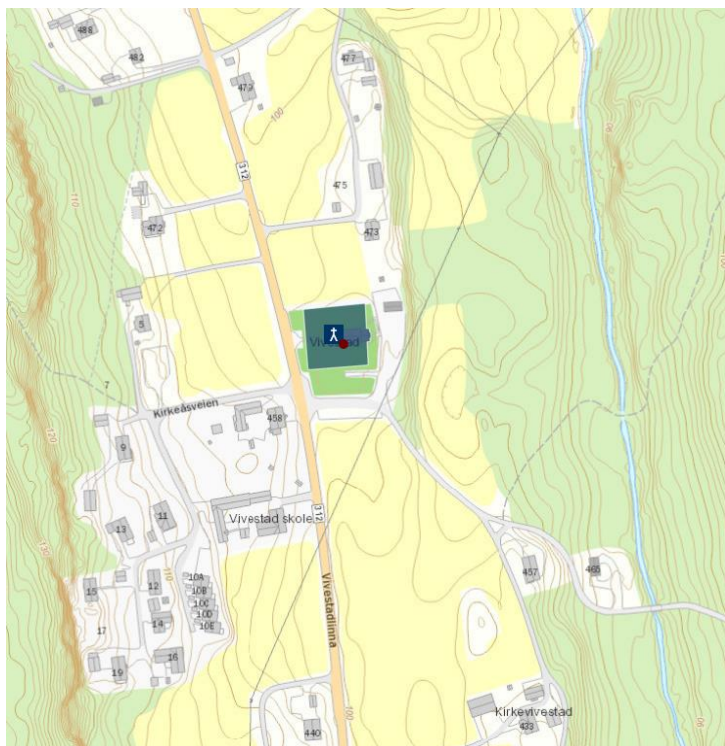
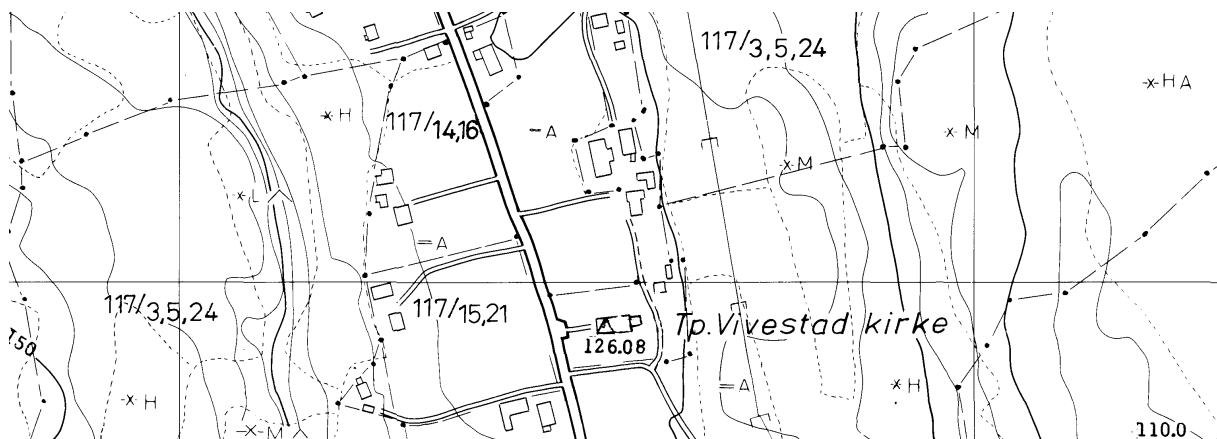
Den romanske steinkirken har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor (Brendalmo 1990:52). Den står i et hjørne der grensene mellom (138) Fon lille, (139) Fon store og (140) Krakken møtes, og det kan se ut til at den står på grunnen til Krakken. Utfra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper må disse tre gårdene regnes til opphavsgården da kirken ble reist. Prestbolet i 1398 ble ført som *prestbolet alt* uten navn men med skyldstørrelse (RB 80), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Trolig er prestbolet identisk med den bygselpart i *Krackenn* som på 1570-tallet lå til mensa ved Ramnes kirke (St. 77). Delvis på kirkegården og delvis utenfor kirkegårdsmuren mot sør og vest ligger restene av et gravfelt. (kartreferanse: CJ 033-5-1).

VIVESTAD ST. PETER OG ST. PAUL, gnr. 117 Vivestad mellom (Vivestad sogn). Re kommune.

ID 85860

Kirken står på (gnr. 117) Vivestad mellom (Kirkevivestad). Dagens kirke ble reist 1914 til erstatning for en kirke bygd 1628 og som i sin tid erstattet en middelalderkirke. Samtlige skal være reist samme sted (Brendalmo 1990:54). Til opphavsgården da kirken ble reist må irednes (dagens gnr. 114, 115) Vivestad øvre og nedre og trolig også (118) Vallumrød. Prestbolet ble 1398 ført som *prestbolet alt* uten skyldstørrelse og uten navn, for øvrig sammen med flere skyldparter i *Viuilstadom* og *øfsta Viuilstadom* (RB 81f), og rimligvis var prestbolet et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Prestbolet er nok i ettertid makeskiftet, for det lå ingen bygselparter i kirkestedsgården på 1570-tallet til mensa ved Ramnes hovedkirke (St. 77). Kirkens beliggenhet i Våle sogn 1537 refererer til Våle hovedsogn. Det har tidligere vært en hellig Olavskilde på kirkegården (Brendalmo 1990:54). Rett sørvest for kirken ligger Kirkeåsen. (kartreferanse: CH 034-5-4).

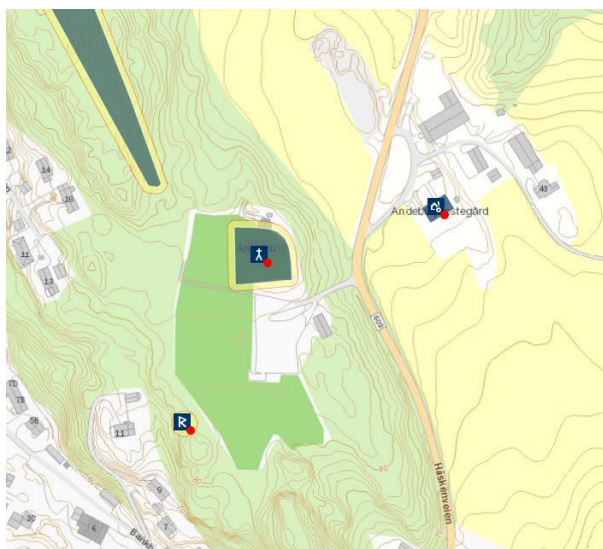
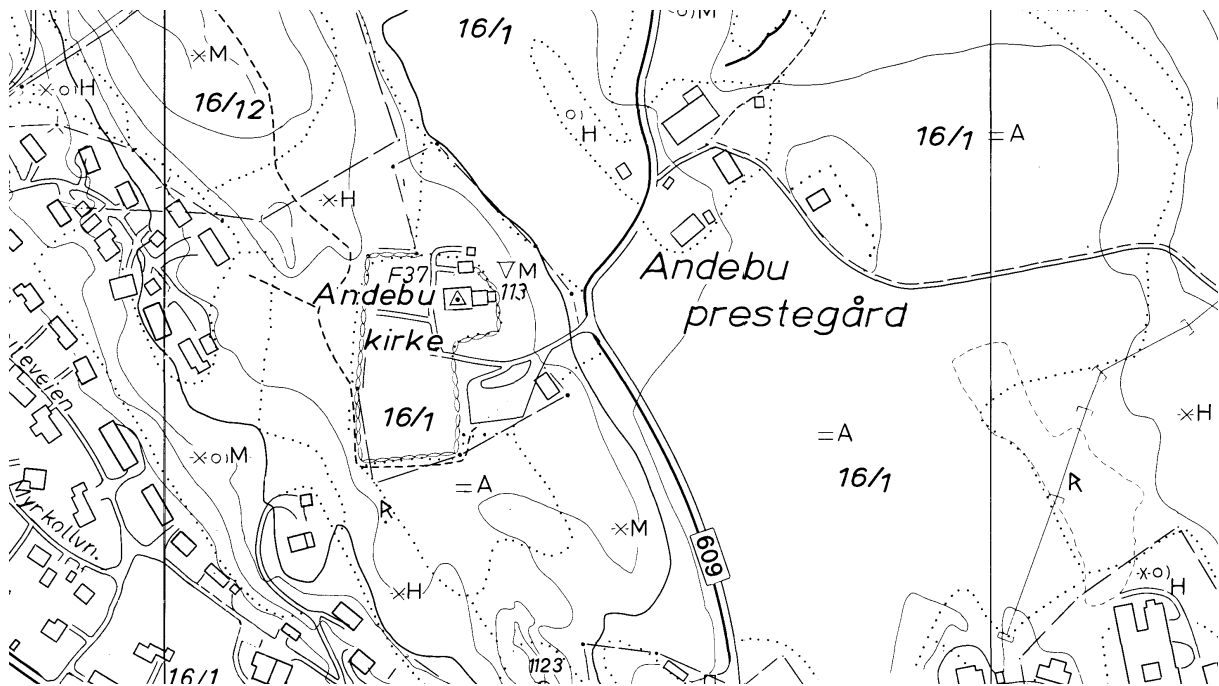

ANDEBU KOMMUNE

ANDEBU STA. MARIA OG ST. NICOLAI (hovedkirke), gnr. 16 Prestegården (Andebu sogn). Andebu kommune.

ID 83777

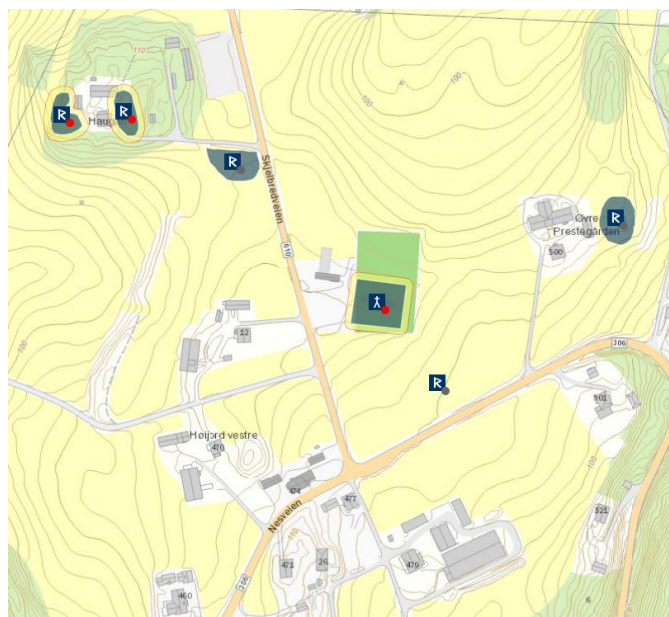
Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor, står på (gnr. 16) Prestegården. Andebu er bygdenavn og gårdens opprinnelige navn er tapt, men det kan ha vært Moland (NG 158). Trolig har flere av dagens gårder enn Prestegården utgjort opphavsgården i tiden da kirken ble reist, derunder muligens et *Kircherud* nevnt 1668 (se nedenfor). I 1398 ble prestbolet ført som *prestbolet alt* men med skyldstørrelse (RB 82), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. På åskanten rett sør for kirken ligger restene av et gravfelt. (kartreferanse: CJ 031-5-3).

HØYJORD, gnr. 81 Høyjord vestre (Høyjord sogn). Andebu kommune.

ID 84703

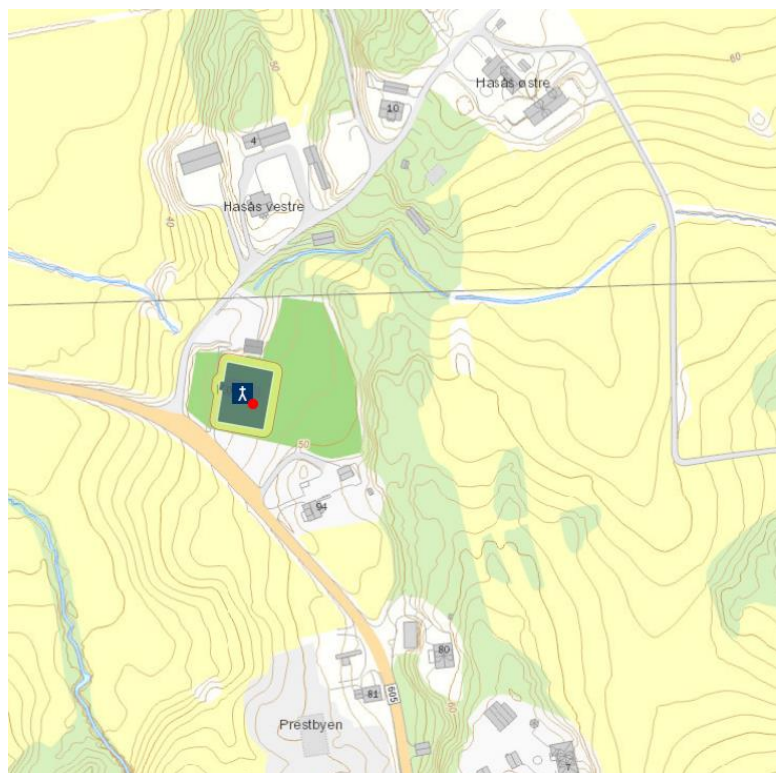
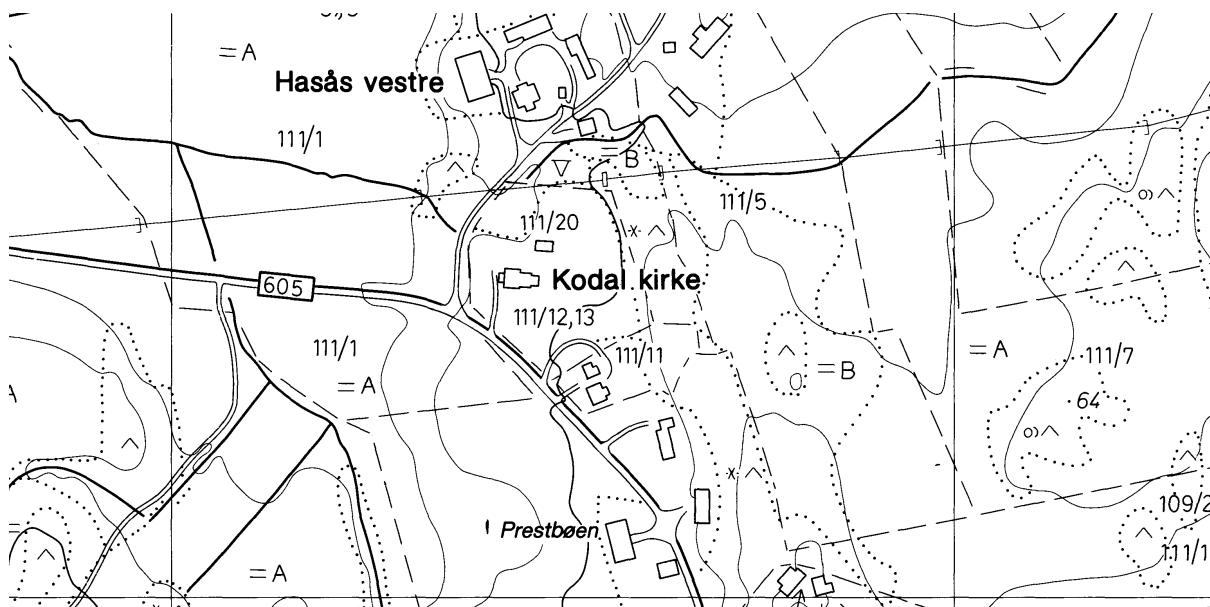
Stavkirken står på (gnr. 81/1) Høyjord vestre. Utfra lokaltopografi og navnetyper bør i tillegg (dagens gnr. 80) Høyjord østre, (86) Aulesjord og (79) Prestegården regnes til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. På grunn av manglende blader i RB er kirkens landskyld ca. 1400 ukjent (RB 83). Det lå ingen bygselpart i Høyjord prestbol eller lignende på 1570-tallet, kun en større part (*iij pund smør*) i *Hougierdt*. Det het da at denne, sammen med andre ødegårder og skoger, ble brukt under prestbolet ved Andebu hovedkirke (St. 76). Prestegården har tidligere vært kalt *Prestegaard* (1593) eller *Presterud* (1604) (NG 168). Ingen av disse er nevnt i St., så trolig er *Prestegaard* i 1593 identisk med ødegårdsparten *Hougierdt* på 1570-tallet og som igjen kan indikere et middelaldersk prestbol ved Høyjord kirke. *Presterud* nevnt 1604 bør derimot være identisk med et bruk av (79) Prestegården som heter (79/3) Presterød, og som trolig kan ha vært det eldste prestbolet ved kirken. Til Prestegården hørte i 1723 *Klochersætter* (NG 168), men navnet har ikke kilder lenger tilbake i tid. Rett ut for, og til dels under kirkegårdsmuren i vest ligger flere gravhauger. (kartreferanse: CH 032-5-2).

KODAL (HASÅS), gnr. 111 Hasås vestre (Kodal sogn). Andebu kommune.

ID 84801

Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor står på (gnr. 111) Hasås vestre. Til opphavsgården i tiden da kirken ble reist må i tillegg ıregnes (dagens gnr. 110) Hasås østre og (109) Prestbøen. Kodal er sognenavn, men kirken er ikke kjent med annen betegnelse (NG 171). På grunn av manglende blader i RB er kirkens landskyld ca. 1400 ukjent (RB 83). På 1570-tallet lå det en større bygselpart i *Prestebyenn i Quedall* til mensa ved Andebu hovedkirke (St. 76), hvilket klart viser til et tidligere prestbol ved Kodal kirke. *Prestebyenn* er identisk med dagens Prestbøen, hvis opprinnelige navn er Solberg (NG 173). (kartreferanse: CH 029-5-2).

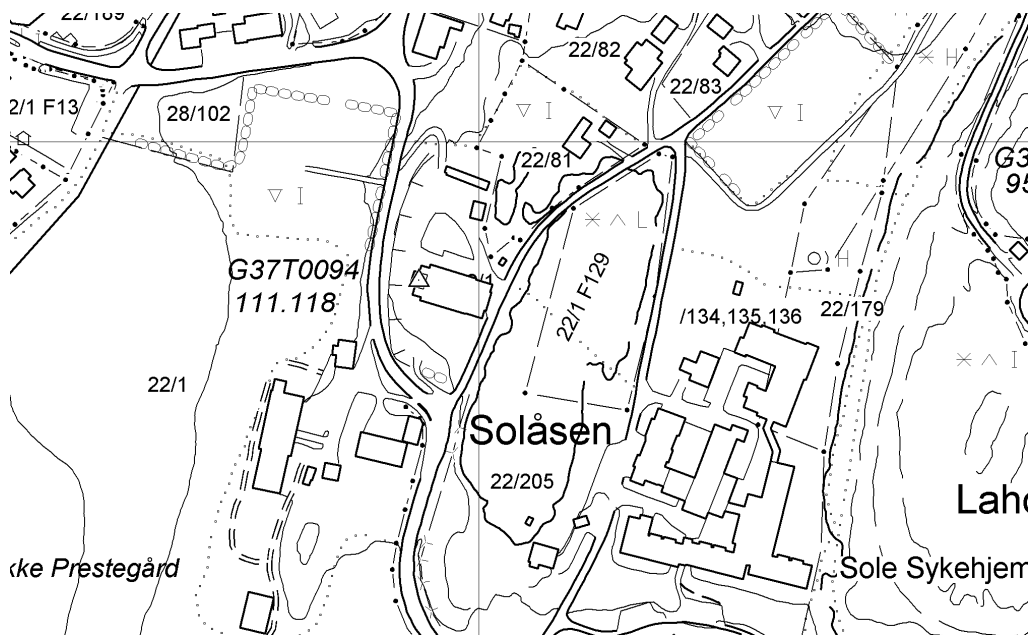

STOKKE KOMMUNE

STOKKE ST. ANDREAS (hovedkirke), gnr. 22 Prestegården (Stokke sogn). Stokke kommune.

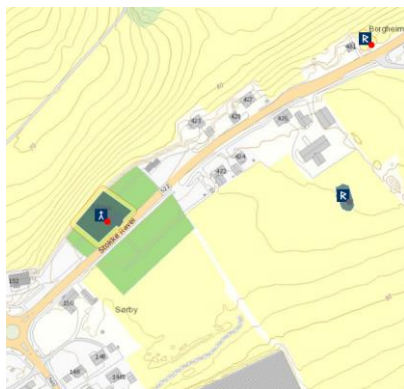
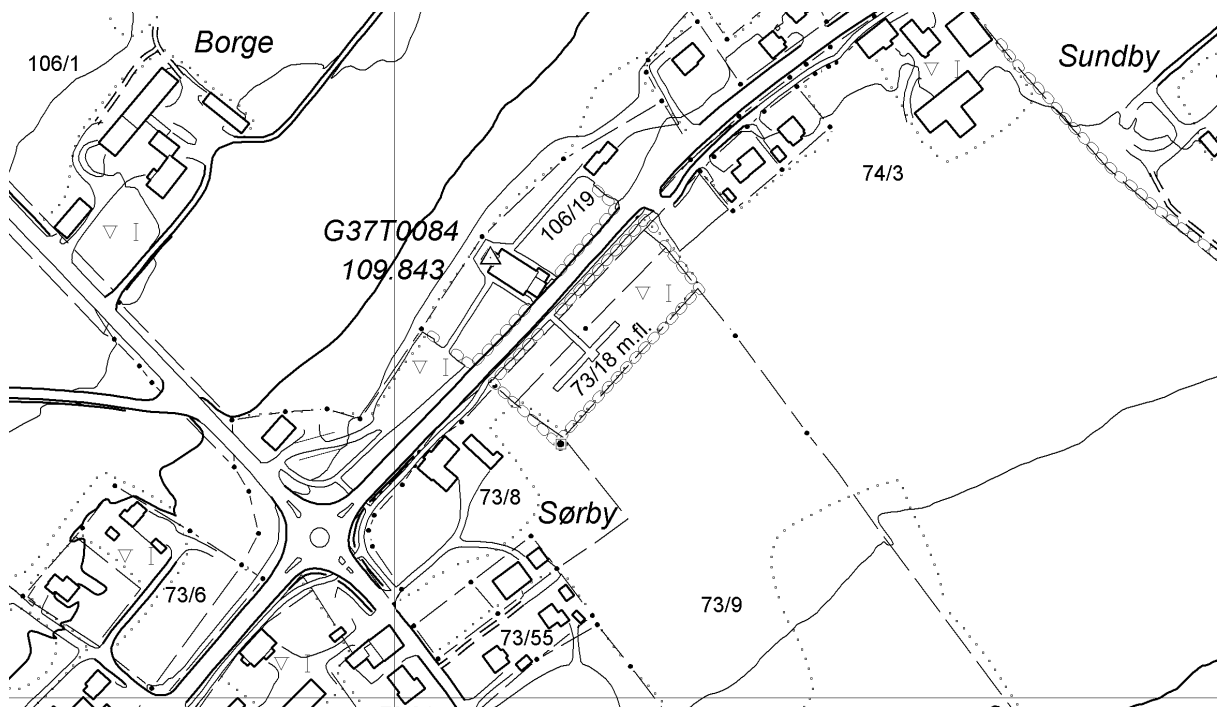
ID 85572

Den romanske steinkirken, som i 1886 ble erstattet av en kirke i tegl reist på samme tuft, hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning (Brendalmo 1990:52, 55). I 1398 ble prestbolet ført som *Prestbolet alt* men uten skyldstørrelse (RB 58), rimligvis et bruk steint og reint av kirkestedsgården. Dennes navn er Stokke (NG 179). Gårdshistorien for Prestegården er ikke nærmere behandlet av Rygh (NG 183f). Hvilke andre av dagens gårder som samme med Prestegården har utgjort opphavsgården da kirken ble reist er uklart, men utfra lokaltopografien er det ikke usannsynlig at det kan være (dagens gnr. 23-25) Hval. Et bruk av Prestegården kalles Korsene (bnr. 22/5, eldste omtale *Korsen* 1593, *Korssereng* 1604, *Kaarsseng* 1605, oppført som identisk med engstykket (?) *Lindrip* 1576, jfr. DN XVIII:28 og NG 183), hvilket vel antyder et kors oppsatt i friluft nær ved kirken. I 1401 skulle biskopen under *visitas lligge firir Stokka Skedofuæ ok Arnadal iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 568). At han var der bekreftes ved brevet av 7. desember 1401 (DN I:578). Et stykke øst for kirken heter det Prestegårdsskogen. Få hundre meter sør for tunet på Prestegården ligger restene av et større gravfelt, og dette ligger på et jorde kalt Prestehagen. (kartreferanse: CK 029-5-3).

SKJEE ST. PETER OG ST. PAUL, gnr. 106 Borge søndre (Skjee sogn). Stokke kommune.
ID 85458

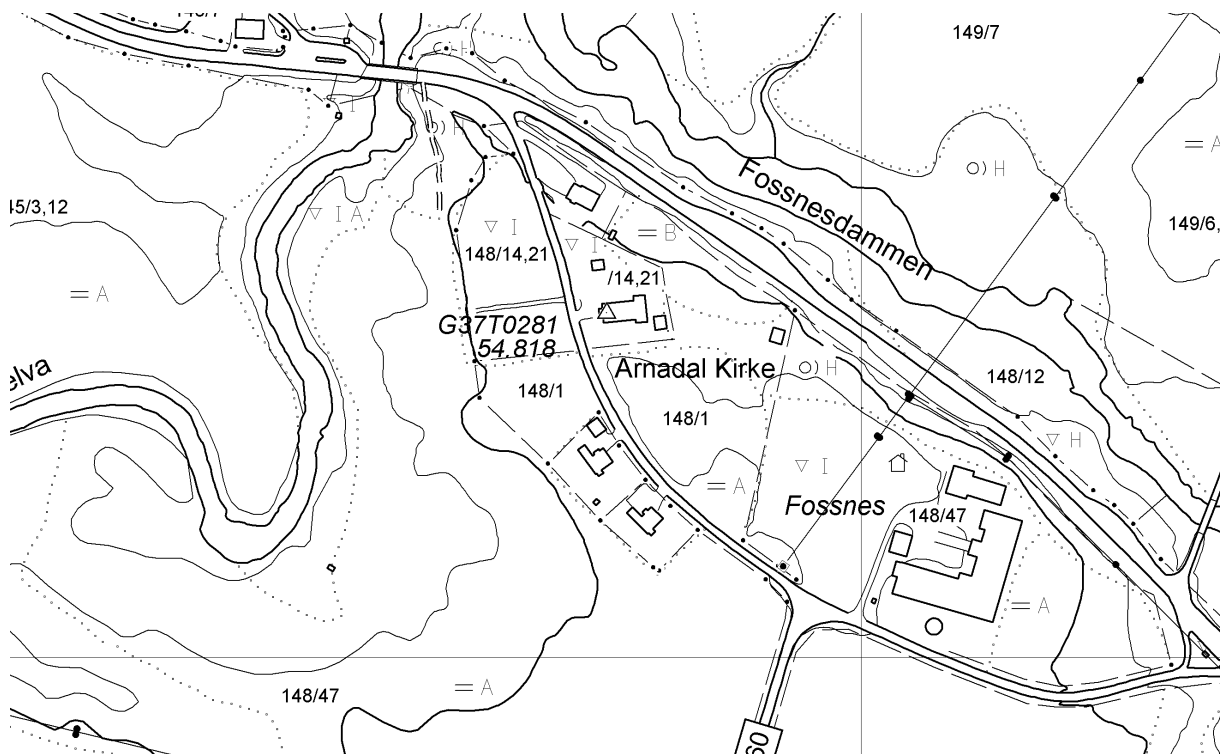
Den romanske steinkirken, som har tilnærmet kvadratisk skip og smalere, tilnærmet kvadratisk kor (Brendalsmo 1990:52), står på (gnr. 106) Borge søndre. Til en samlet gård Borge må foruten Borge søndre ıregnes (dagens gnr. 104) Skarpe-Borge og (105) Bals-Borge. Kirkens navn er ifølge Rygh opprinnelig et gårdsnavn **Skeiðhaugar*, men denne må tidlig ha blitt utpartet og gårdens navn gått over til sognenavn allerede i middelalderen (NG 190f). Kirken står på Raet, helt på vestsiden der det skråner bratt ned mot innsiden av moreneryggen. Korets østvegg står nesten ute i veibanen, og dette veiløpet er trolig eldgammelt. Samtidig utgjør veien grensen mellom Borgegårdene i vest og (gnr. 73) Gjennestadgårdene og (74) Sundby/(75) Langlo i øst. Utfra gårdsnavnstyper, lokaltopografi og gårdsgrensenes løp i området rundt kirken er det rimlig å anta at disse gårdene – og trolig flere – kan ha utgjort en opphavsgård **Skeiðhaugar* i tiden da kirken ble bygd. Det ble ikke ført prestbol til kirken 1398, og det ble heller ikke ført skyldparter i ovennevnte gårder først i fortegnelsen over mensalgods (RB 60). Derimot lå det på 1570-tallet bygselparter i såvel *Gjennestadt østre* som i *Borge sønndre* til mensa ved Stokke hovedkirke (St. 74), hvilket kan være en indikasjon på et tidligere prestbol ved Skee kirke. I 1401 skulle biskopen under visitas *lligge firir Stokka Skedofuæ ok Arnadal iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 568). (kartreferanse: CK 029-5-1).

ARNADAL ST. OLAV, gnr. 148 Fossnes (Arnadal sogn). Stokke kommune.

ID 69392

Dagens kirke, som erstattet en kirke fra 1623, ble bygd i 1882 på et noe annet sted enn den eldre kirken, trolig et lite titalls meter lenger øst. Begge på (gnr. 148) Fossnes (Brendalmo 1990:54). I 1398 ble prestbolet ført som *Prest rud er æithir Tunga* og med skyldstørrelse (RB 61), rimligvis et bruk av en gård. *Prest rud* er identisk med (dagens gnr. 149/2) Presterød (*Prestrud*) (NG 202) som ligger tvers av Merkedamselva for Fossnes og tilhører (gnr. 149) Døvle. På 1570-tallet lå *Prestegaardenn j Arnedall sogenn* med bygsel til mensa ved Stokke hovedkirke (St. 74). Det er mindre sannsynlig at Fossnes og Døvle i tidlig middelalder skulle ha vært én gård, da Merkedamselva er stor og adskillende i dette området. Trolig har det derfor på et tidspunkt før 1398 stått kirke også på Døvle (se nedenfor), og da denne ble lagt ned overtok presten på Fossnes prestbolet der. 1415 solgte Simon Torgersson på Fossnes en gård til en representant for Stumpeætten – ”min frende”. 1401 skulle biskopen under *visitas lligge firir Stokka Skedofuæ ok Arnadal iij neter* og han tok (samlet) 6 huder i katedratikum (RB 568). Noen hundre meter sørøst for kirken ligger bruket (148/47) Korsebrekke, et navn som muligens kan referere til at det her har stått et kors i friluft. (kartreferanse: CJ 030-5-2).

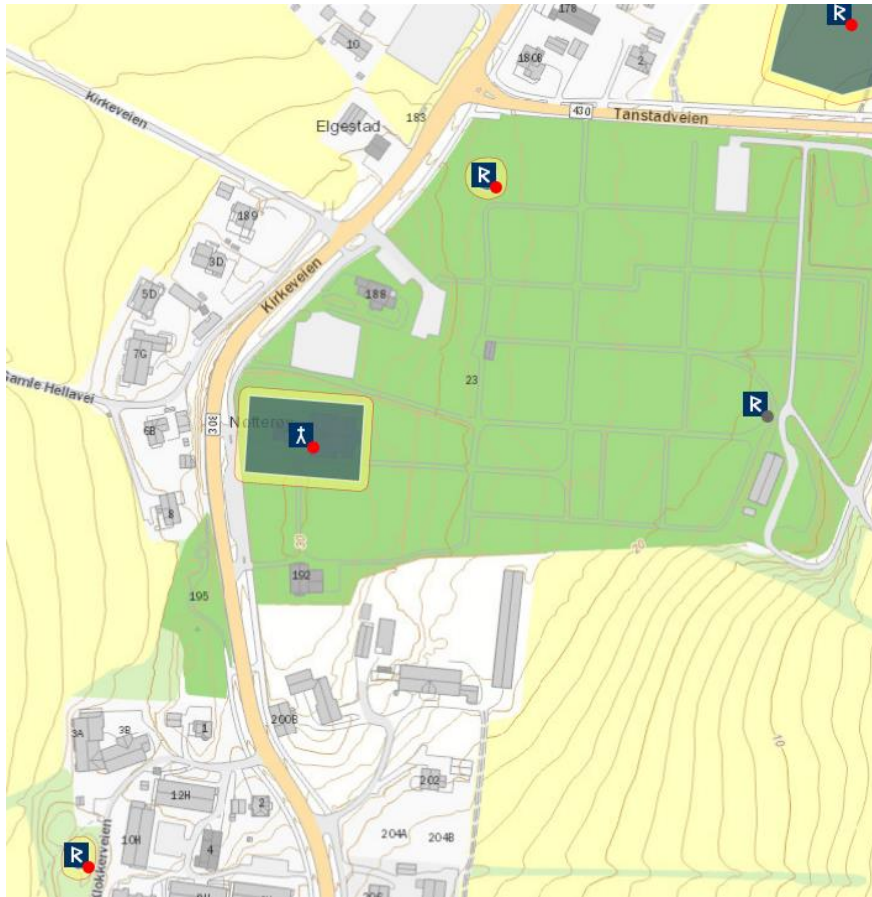
NØTTERØY KOMMUNE

NØTTERØY STA. MARIA (hovedkirke), gnr. 125 Nøtterøy østre (Nøtterøy sogn).
Nøtterøy kommune.

ID 85195

Den opprinnelig romanske steinkirken, som står på (gnr. 125) Nøtterøy østre, hadde rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med apsidal avslutning samt et gotisk vesttårn. Kirken ble kraftig om- og påbygd i andre halvdel av 1800-tallet (Brendalsmo 1990:52f). Prestbolet i 1398 ble ført som *Prestrudeno sæm er prestbolet* men med skyldstørrelse (RB 65), rimligvis et bruk av kirkestedsgården. Dette er identisk med (dagens gnr. 128) Prestegården hvilken rimligvis er skilt ut fra opphavsgården *Njótarin*. I tillegg til (dagens gnr. 124, 125) Nøtterøy vestre og østre samt *Prestrudeno* har trolig flere gårder utgjort kirkestedsgården på den tiden da kirken ble bygd, men det er uvisst når gårdsdeling og – kløyving har funnet sted (jfr. NG 246). Kirken har vel opprinnelig vært kalt *Njótarinar kirkja* etter kirkestedsgården og ikke *Nioterøy* (NG 233). Det finnes en rekke diplomer, særlig fra 14- og 1500 tallet og oftest om jordhandel, og der Nøtterøy er nevnt men hvor ikke sognet spesifiseres som referanse for gårder – kun øynavnet (?) Nøtterøy. Nøtterøypresten hadde tydeligvis temmelig høy status, for ved en anledning 1404 (DN I:595) deltok sira Håkon på et møte på prestegården i Sandar sammen med biskop Øystein, *vaare kæro synir sira Halbiorn Biornsson profaster at Laurens kirkiu j Tunsbergi, Nicholas Þorbiornsson korsbrøder vaarer j Oslo*, rådmannen i Tunsberg og *sira Skældulfuer Þorfinsson prester a Þiodalyngi*. Sira Håkons navn ble ført nest sist i brevet, etter rådmannen men før Tjøllingpresten. Samtidig er det klart at det kun var Håkon Guttormsson av Nøtterøyprestene som finnes nevnt i slike sammenhenger, så det kan ha hatt sammenheng med denne prestens sosiale status og ikke med Nøtterøy sogneprestembete. 1401 skulle biskopen under *visitas lligge firir Niotarøy ok Tiumu ij neter* og han tok (samlet) 4 huder i katedratikum (RB 568). Brevet fra 1323 om avlat for besøkende til Nøtterøy kirke på angitte dager kan muligens antyde at kirken da var sterkt brannskadd og trengte penger. Et brev av 1388 (DN I:510) skal leses slik at dronning Margrethe stilte sine regale inntekter av Nøtterøy og Lier som garanti/pant for opprettelsen av et alter ved domkirken i Oslo, ikke at hun skulle ha rettigheter i Nøtterøy kirke (pers. kom. G. Pettersen, Riksarkivet). Det er tidligere dokumentert rester av et gravfelt innenfor kirkegårdsområdet (Brendalsmo 1990:53), inklusive en ryttergrav. (kartreferanse: CL 029-5-1).

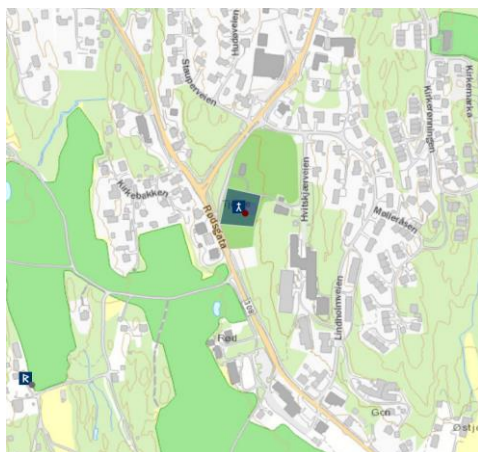
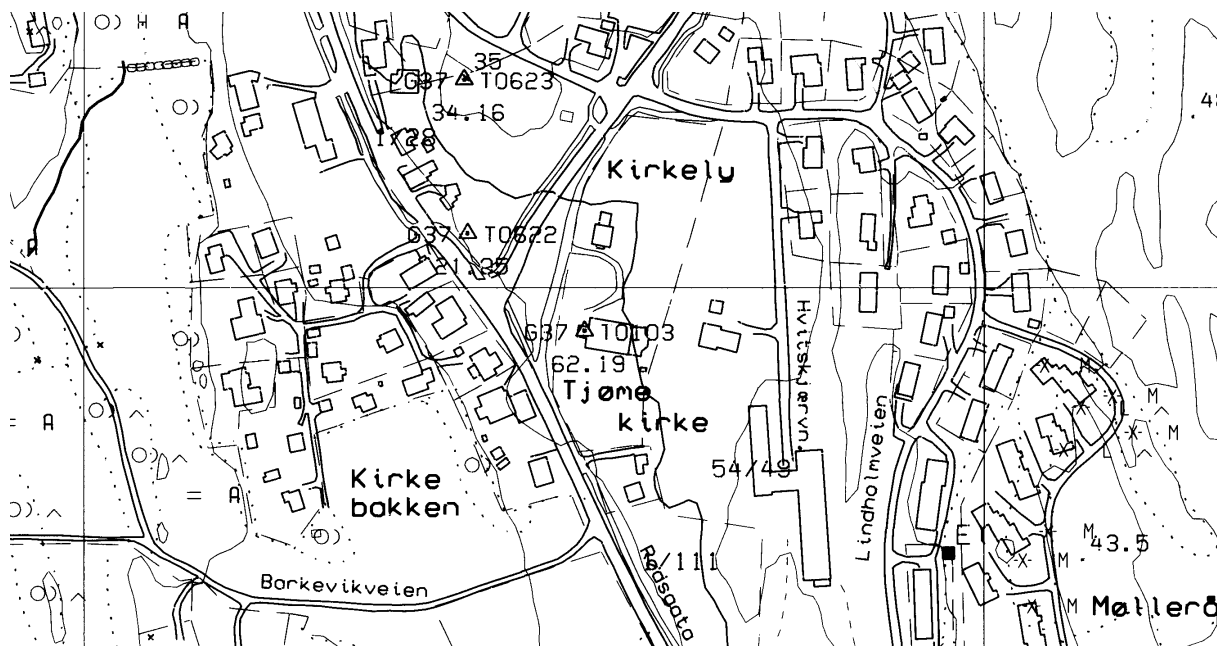

TJØME KOMMUNE

TJØME ST. OLAV, gnr. 1/bnr. 4 Rød øvre (Tjøme sogn). Tjøme kommune.

ID 85638

Den romanske steinkirken, som hadde rektangulært skip og rektangulært, smalere kor med innvendig apsidal avslutning men utvendig rett avslutning ble revet i 1860-årene og ny kirke ble innviet på samme sted i 1867 (Brendalmo 1990:52, 55). Kirken står på (gnr. 1) Rød øvre. I 1398 ble prestbolet ført som *Prestbolet* og med skyldstørrelse (RB 67), rimligvis et bruk av kirkestedsgården. *Prestbolet* er ikke identisk med den *Rudt ødegaardt* som uten bygsel lå til Nøtterøy hovedkirkes mensa på 1570-tallet (St. 73). Ifølge Berg het kirkestedsgården opprinnelig Berg. Etter at kirken på 1300-tallet ikke lenger hadde egen prest (jfr. DN V:579) fikk gården en skiftende eierhistorie. I 1398 var gården bruksdelt i *prestbolet*, *nørzsta Bergi ok Hnatholmanom*, *synzsta Bergi* og *austa Gerdi* med en samlet skyld på rundt 5 markebol (Berg 1920:281ff). På 1570-tallet lå det ingen bygselparter i noen av disse brukene til mensa ved Nøtterøy hovedkirke (St. 73), så prestbolet må i mellomtiden ha blitt makeskiftet. I 1401 skulle biskopen under *visitas visitas lligge firir Niotarøy ok Tiumu ij neter* og han tok (samlet) 4 huder i katedratikum (RB 568). Kirken lå 1591-98 til Nøtterøy hovedkirke, men til Brunla len og prosti (JN 5). Under 100 m fra kirken har det tidligere ligget et gravfelt der det er gjort funn fra vikingtid (Berg 1920:6, 146). (kartreferanse: CL 026-5-1).

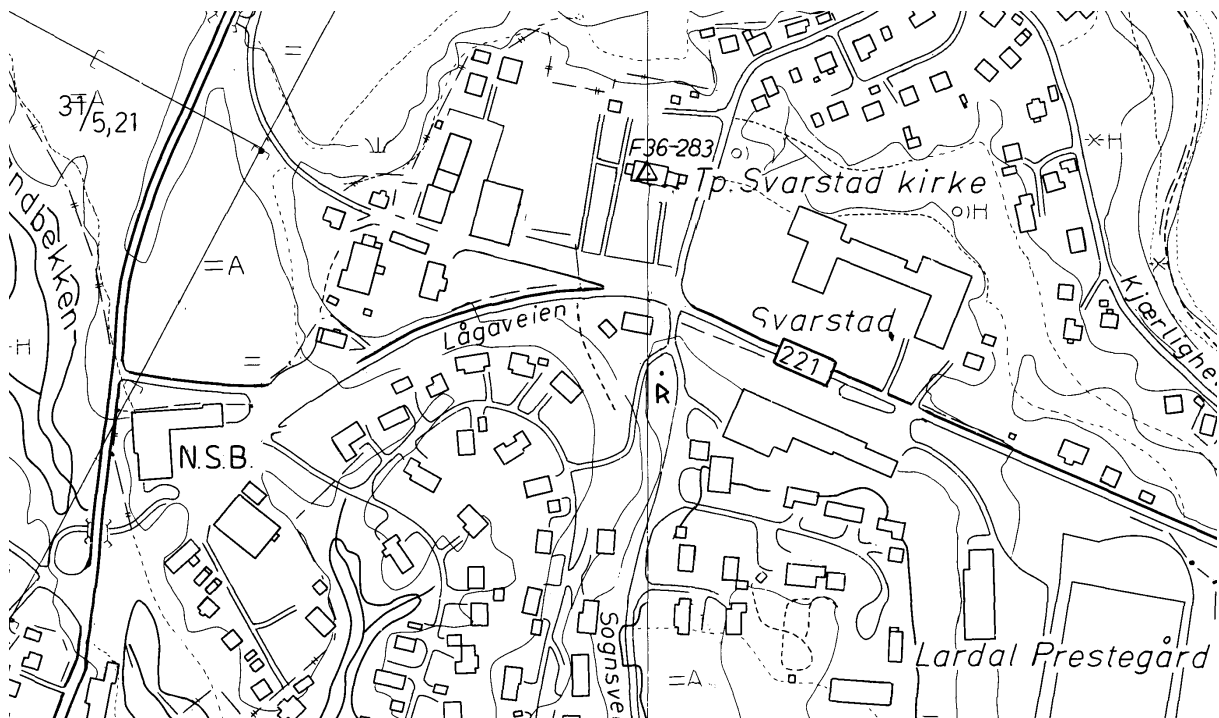

LARDAL KOMMUNE

SVARSTAD ST. OLAV (hovedkirke), gnr. 31 Prestegården (Svarstad sogn). Lardal kommune.

ID 117708

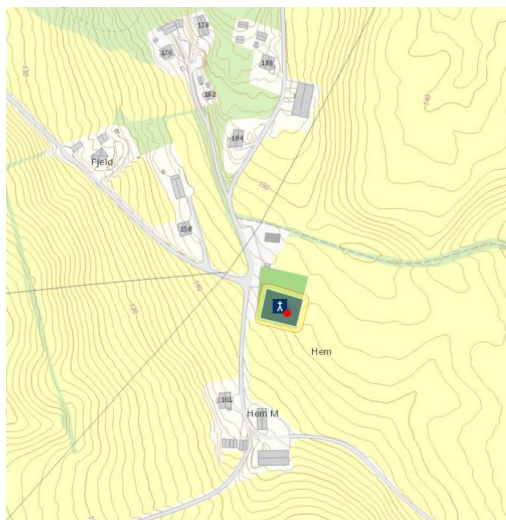
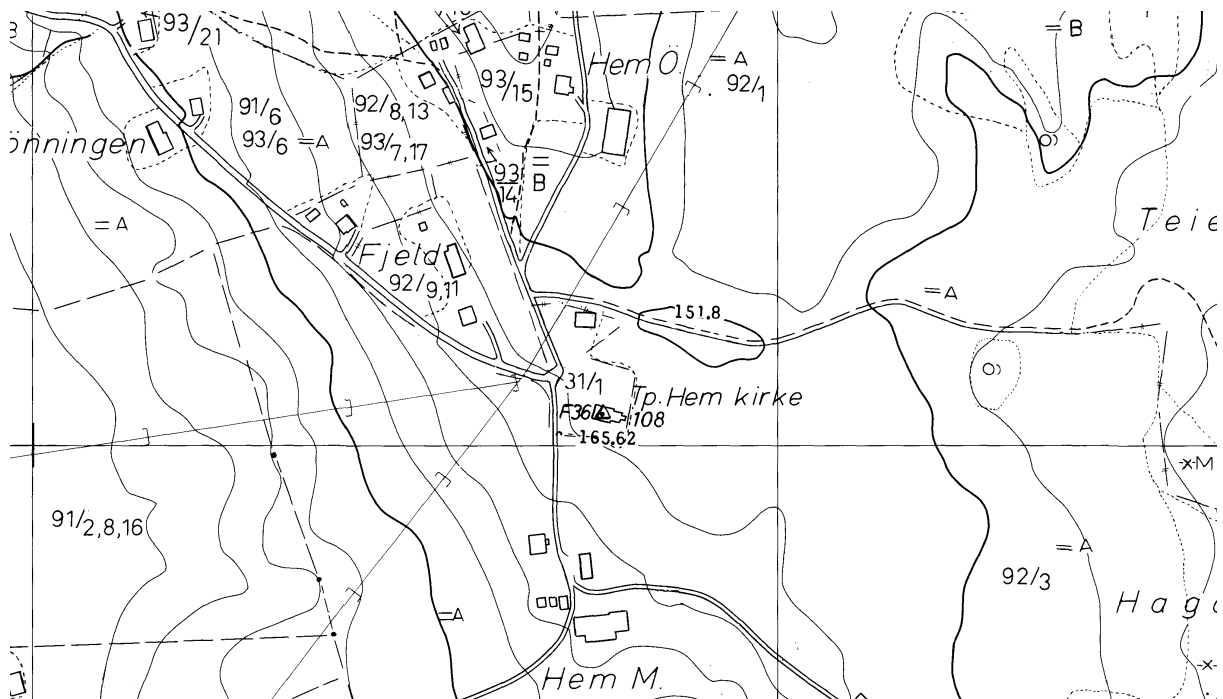
Dagens kirke bygd 1657 står på (gnr. 31) Prestegården hvis opprinnelige navn er Svarstad (NG 368). Den erstattet en kirke som trolig ble reist etter en brann i 1392, og samtlige kirker ser ut til å være bygd på samme sted (Brendalsmo 1990:55). Utfra lokaltopografi og navnetyper er det i tillegg til Prestegården rimlig å iregne (dagens gnr. 30) Hole og (32) Sogn til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. Ifølge en kilde fra 1743 skal kirken ha brent i 1392 under biskop Øysteins visitas (NG 368), hvilket kan forklare hvorfor biskopen i 1395 (DN II:543) ga 40 dagers avlat til de botferdige som på visse festdager besøkte eller på annet vis hjalp kirken på Svarstad. Det mangler en del blader i RB som gjør at jordegodset til kirken ca. 1400 er ukjent (RB 83). 1433 skulle biskopen under visitas ha *a Swarfuestadha iij nætter* (DN VI:448). Rundt 100 m sør for kirken ligger restene av et gravfelt. (kartreferanse: CG 033-5-1).

HEM, gnr. 92 Hem øvre (Hem sogn). Lardal kommune.

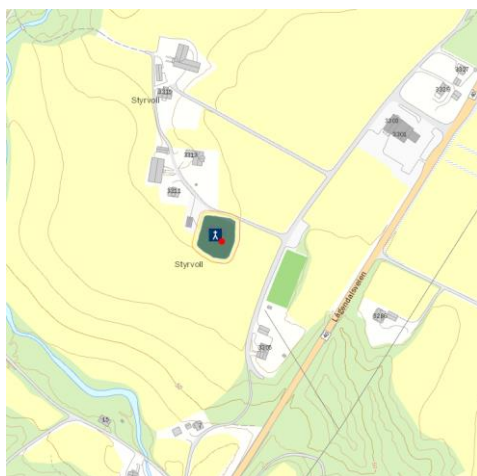
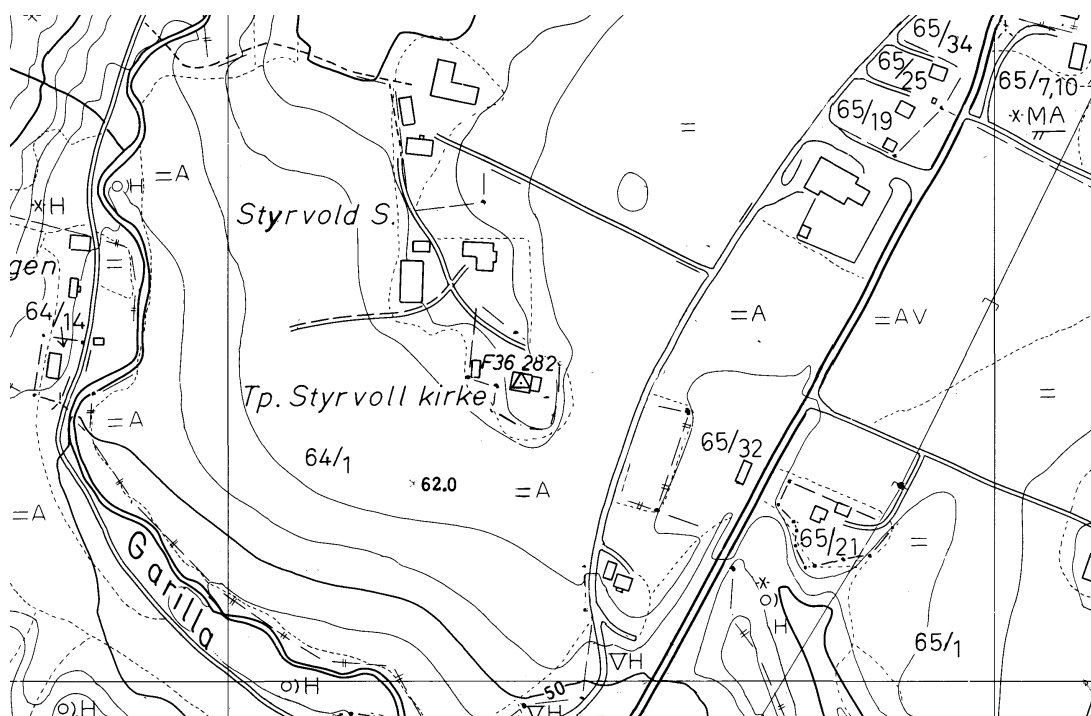
ID 84542

Den romanske (?) steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor står på et lite jordstykke under (gnr. 31) Svarstad prestegård, men denne lille parten er skilt ut fra (92) Hem øvre. Til opphavsgården da kirken ble reist må igrænes (dagens gnr. 91) Hem nedre. I 1604 utgjorde Hem 3 fullgårder. Siden det mangler en del blader i RB (s. 86) er jordegodset til Hem kirke ca. 1400 ukjent. Det er likevel klart at det på denne tiden lå landskyld til både mensa og fabrica ved Hem kirke (jfr. RB 86 note 2). En sterk indikasjon på et tidligere prestbol ved kirken finnes i og med at *Hem ødegaardt* på 1570-tallet ble brukt direkte under Svarstad prestegård (St. 84). Til samme tid lå det en liten skyldpart i *Kirkeløcker baade* til fabrica ved Hem kirke (St. 85), men det er ukjent hvilken gård disse lå til – eventuelt kan det ha vært stykker under kirkestedsgården. (kartreferanse: CG 034-5-4).

STYRVOLL ST. LAVRANS, gnr. 64 Styrvoll søndre (Styrvoll sogn). Lardal kommune.
ID 84991

Den romanske steinkirken, som har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med innvendig apsidal avslutning står på (64) Styrvoll søndre. Til opphavsgården da kirken ble reist må iregnes (dagens gnr. 62) Styrvoll nordre og (63) Styrvoll mellom, samt utfra lokaltopografiske forhold også (61) Eide nordre og (65) Eide søndre. På grunn av at det mangler en del blader i RB (s. 83) er jordegodset til kirken ukjent ca. 1400. På 1570-tallet lå det en byselpart i *Styrreuldt* til mensa ved Svarstad hovedkirke (St. 85), hvilket er en indikasjon på et tidligere prestbol ved Styrvoll kirke. I et brev i 1482 innrømmet erkebiskopen og biskopene alle botferdige som på visse kirkelige festdager besøkte eller *på annet vis hjalp kirken på Styrevoll, hver 40 dagers avlat (DN II:921). Som for Svarstad kirke (DN II:543) der kildene er bedre, kunne det tenkes at brevet i 1482 var utstedt for å avhjelpe Styrvoll kirkes økonomi etter en brann. Kirkestedsgården ligger ved Kjærrafossen i Lågen. (kartreferanse: CF 032-5-4).*

FORKORTELSER

For enkelte verker er det ikke oppgitt bind i henvisningene, men aktuelt fylke viser i seg til riktig bind. Dette gjelder for eksempel Norske Gaardnavne og Norges kirker.

B	Borgartingslova. Or kristendomsbolkane. Gamalnorske lovstykke. Umsette av Knut Robberstad. Oslo, 1964 (s. 11-15).
DN	Diplomatarium Norvegicum : Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. 1847-2011. Flere utgivere
JN	Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574-1597 / udgivne efter offentlig foranstaltning ved Yngvar Nielsen. 1885
NG	Norske Gaardnavne : Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision / efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføjede Forklaringer af O. Rygh. 1897-1936
RB	Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog) : Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400 / efter offentlig Foranstaltning udgivet ved H.J. Huitfeldt. 1879
Reg.	Registrant over de Breve, som fantes paa Akershus 1622. Utrykt, i Riksarkivet.
St.	Stiftsbog eller Fortegnelse over Kirkernes Gods i Oslo og Hamar Stifter, optaget efter Statholderen Povel Huitfeldts Foranstaltning i aarene 1574-1577. Utrykt, i Riksarkivet